

”Lyödään ne hepnaadilla!”

Alvar Aallon kielellinen elämäkerta

HARRY LÖNNROTH

1 Johdanto¹

Arkkitehtuurilla on oma kielensä ja kielioppinsa, ja niin on arkkitehdillakin. Myös Alvar Aallolla (1898–1976), maamme kansainvälisesti tunnetuimmalla arkkitehdillä, oli oma tunnistettava idiolektinsa ja kielellinen repertuaarinsa. Mustanojan, Tervolan, Sandbergin ja O’Dellin (2017: 167) mukaan *idiolekti* on teoreettinen apparaatti, jonka soveltaminen käytäntöön on aina syytä määritellä erikseen:

Sosiolingvistiksessä tutkimuksessa termillä idiolekti katetaan yhden puhujan kokonainen kielimuoto – niin amebamainen ja vaikeasti määriteltävissä kuin se onkin. Idiolektin käsitteeseen sisältyy näin ollen kaikki kielellinen aines, joka on kielenpuhujille yhteistä, mutta myös kaikki se persoonallinen variaatio ja vivahde, joka nimenomaisen puhujan repertuaariin kuuluu. (Mustanoja ym. 2017: 167.)

Arkkitehtina Aalto halusi lyödä ”hepnaadilla”, ällikällä (ks. Suhonen 1985: 38; Lahti 1997: 209; Schildt 2007a: 74; Charrington & Nava toim. 2011: 145, 241; Aalto-Alanen 2021: 245–246). Tämä Aaltoon monesti liitetty ilmaisu pohjaa ruotsin sanaan *håpnad* (’hämmästy’) ja on näin omiaan havainnollistamaan hänen kaksikielistä taustaansa. Aallon tapauksessa listaa voisi jatkaa monilla muillakin samankaltaisilla sanoilla, kuten *probleemi*, *resunerata/resuneera* tai *visibiliteetti* (ks. Lahti 1997: 146; Schildt 1997: 149, ks. myös 283; Charrington & Nava toim. 2011: 34, 240).

Myös kielet – niin kotimaiset kuin vieraatkin – olivat kielitaitoisen arkkitehdin tapa lyödä ällikällä. Aallon aikalainen, italialaisarkkitehti Vezio Nava on esimerkiksi muistellut, kuinka italian kielen käyttö oli yksi tällainen keino (ks. Lahti 1997: 172 ja alalukua 4.2). Aallon vahvimpana vieraana kielenä on usein pidetty hänen ensimmäistä vierasta kieltään saksaa (ks. esim. Schildt 1997: 8). Sen sijaan oman aikamme *lingua franca* englannin hän oppi vasta aikuisiällä, erityisesti käyttämällä kieltä ja kuuntelemalla

1. Kiitos tutkimusavustajalleni FM Anne-Maija Malmisalo-Lensulle, joka on tutustunut Alvar Aaltoa käsittelevään aineistoon Alvar Aalto -museon kokoelmassa Jyväskylässä tammikuussa 2021. Suuri kiitos myös *Virittäjän* nimettömille arvioijille erittäin rakentavasta ja kannustavasta palautteesta.

Linguaphone-äänilevyjä (ks. esim. Pantzar 2004: 64; Schildt 2007a: 274, 343–344, 429; Charrington & Nava toim. 2011: 120; Aalto-Alanen 2021: 142). Vuosien mittaan Aallolla oli myös tapana kommentoida kieleen liittyviä kysymyksiä, kuten puhuttua ja kirjoitettua sanaa, tosin aina ensisijaisesti arkkitehtonisten pohdintojen näkökulmasta (Aallosta teoreetikkona ja käytännön arkkitehtina ks. Schildt 1997: 7–10). Esimerkiksi vuodelta 1970 peräisin olevassa, alun perin saksankielisessä haastattelussa ”Materiaalisidonnaisten taiteenlajien yhteydestä” Aalto toteaa: ”Sanalla, puhutulla tai kirjoitetulla sanalla, on välittömin vaikutus ihmiseen; aine sitä vastoin ’puhuu’ hitaammin” (Schildt 1997: 268, kursiivi poistettu).² Arkkitehtuuritutkija Kimmo Sarje (2004: 27) on huomauttanut, että kieli oli Aallolle ”jotakin epämateriaalista, henkistä ja ideaalista”. Hänen mukaansa Aalto oli sekä kirjoittajana että esitelmäsiinä ”huomattavan tuottelias ja monesti loistokaskin” ja laati ”sujuvia, keskusteleuvia ja joskus lörpötteleviäkin” tekstejä (Sarje 2004: 28).

Tämä artikkeli on Alvar Aallon kielellinen elämäkerta (kielellisen elämäkerran käsitteestä ks. lukua 2). Luonnehdin Aaltoa kosmopoliitiksi ja polyglotiksi, jonka henkilöhistoriaan sisältyy poikkeuksellisen monisyinen kielentutkimuksellinen ulottuvuus. Tästä huolimatta Aallosta ei ole julkaistu minkäänlaista kielitieteellistä tutkimusta. Tavoitteeni onkin paikata tätä kotimaisen ja kansainvälisen Aalto-tutkimuksen aukkoa. Artikkelin kantavana teemana on nostaa Aallon kielellinen elämäkerta, repertuaari ja resurssit kielitieteellisen tarkastelun piiriin ja näin mahdollistaa myös aiheen jatkotutkimus (kielellisen repertuaarin ja resurssin käsitteistä ks. lukua 2). Samalla artikkeli täydentää tuntemustamme Aallon henkilöstä, semminkin kun hän on osa 1900-luvun kielellistä kirjoa ja lähihistoriaa.

Artikkelimuotoinen Alvar Aallon kielellinen elämäkerta on synteesi, joka kattaa hänen elämänsä koko kaaren (kielellisen elämäkerran rakentamisesta ks. Latvala-Harvilahti & Olsson 2020: 204–207). Lähestyn aihetta erityisesti julkaistun henkilöhistoriallisen kirjallisuuden avulla, mutta hyödynnän myös arkistoaineistoja ja Aallon omia kielellisiä tuotoksia. Kiinnostukseni koskee Aaltoa kielten taitajana ja käyttäjänä: yhtäältä sitä, miten hän toimi puhutun ja kirjoitetun kielen suhteen, ja toisaalta yksityisenä ja julkisuuden henkilönä. Tutkimuksen viitekehysten muodostaa kielielämäkerratutkimus, joka kohdistuu kohdehenkilön yksilötason monikielisyyteen kulttuurihistoriallisen aineiston valossa (kielielämäkerrallisesta tutkimuksesta ks. Keskimaa 2018: 47–50; Priiki, Mononen & Lappalainen 2018; Mononen 2020; Mononen & Lappalainen 2020).

Kielielämäkerran kohde, Hugo Alvar Henrik Aalto, syntyi Kuortaneella Etelä-Pohjanmaalla 3. helmikuuta 1898 ja kuoli Helsingissä 11. toukokuuta 1976 kansainvälisesti tunnustettuna arkkitehtina ja akateemikkona. Aallot muuttivat Jyväskylään vuonna 1903, ja vuonna 1916 Aalto kirjoitti ylioppilaaksi Jyväskylän lyseosta, maamme vanhimmasta suomenkielisestä oppikoulusta. Aalto valmistui arkkitehdiksi Teknillisestä korkeakoulusta vuonna 1921. Vuonna 1923 Aalto perusti ensimmäisen arkkitehti-toimistonsa Jyväskylään, josta hän sittemmin siirtyi Turun kautta Helsinkiin. Vuodet

2. Ks. myös Schildt 1997: 165, jossa Aalto vertailee arkkitehdin ja kirjailijan työtä, ja Schildt 2007a: 539–540, jossa Aalto pohtii arkkitehtuurin ja kirjallisuuden suhdetta. Teeman kannalta mielenkiintoisia ovat myös Aallon toteamukset ”Arkkitehtuuria ei voi tehdä puhumalla, se on tehtävä” (ks. Lahti 1997: 165) ja ”Sana ei auta rakennustaiteessa” (ks. Schildt 1997: 162).

Turussa (1927–1933) toivat hänet lähemmäksi ruotsalaisia ja muita pohjoismaisia kollegoja (esim. Aalto-Alanen 2021: 74, 82). Uransa aikana Aalto myös matkusti paljon, ja hänen kansainvälisistä kontakteistaan kertovat esimerkiksi Alvar Aalto -museon hallussa olevat kirjeet ja sähkösanomat. (Aallon pienoiselämäkerrasta ks. Viljo 1997.)

Aallon lapsuudenkoti oli kaksikielinen, mutta hänen oma kotikielensä oli suomi (kaksikielisyydestä ks. esim. Spotti & Blommaert 2017). Aallon isä, maanmittausinsinööri Johan Henrik Aalto (1869–1940) oli suomenkielinen, poliittisilta näkemyksiltään nuorsuomalainen ja kielikysymyksessä liberaali. Äiti Selly (Selma) Mathilda Hackstedt (1867–1906) oli ruotsinkielinen. (Schildt 1997: 12, 218; 2007a: 40, 63–64; Aalto-Alanen 2021: 43.) Äiti kuoli Aallon ollessa vielä nuori, ja äidin ruotsinkielisestä siskosta Florasta tuli pian Aallolle äidin korvike ja äitipuoli, Mammu. Alvar Aalto -museon arkistossa on ainakin pari Aallon sihteerin Flora-tädille Alajärvelle lähettämää kirjettä vuodelta 1946, jotka on kirjoitettu ruotsiksi, joten ilmeisesti hänen kanssaan kommunikoiin pääasiassa ruotsiksi.

Aalto oli kahdesti naimisissa. Helsingissä syntynyt arkkitehti Aino Marsio (aik. Mandelin, 1894–1949) ja Kemissä syntynyt arkkitehti Elsa (Elissa) Mäkinieni (1922–1994) olivat suomenkielisiä (kielten rajojen problematiikasta ks. esim. Blackledge & Creese 2016). Elissa Aallon tiedetään osanneen ainakin ranskaa (Schildt 2007a: 679). Alvar ja Aino Aallolla oli kaksi lasta, Johanna eli Hanni (1925–2022) ja Hamilkar eli Heikki (1928–2017), joille isä Artekissa työskennelleen Marja Pystysen mukaan puhui ”aina suomea” (ks. Lahti 1997: 237; lapsista ks. myös Jokinen 1998). Arkistoaineisto sisältää muutamia lapsille lähetettyjä kortteja, jotka ovat kaikki suomeksi (vrt. myös Aalto-Alasen 2021 sisältämään kirjeenvaihtoon ja esimerkkiin 2).

Göran Schildt, joka on kirjoittanut kolmeosaisen Aalto-elämäkerran, on painottanut, että Aallon äidinkieli oli ruotsi (Schildt 2004; ks. myös Schildt 2007a: 26; Charrington & Nava toim. 2011: 78, 386). Schildtin mukaan Aalto oli ”vanhemmilla päivillään” selittänyt äidinkiellensä olevan ruotsi. Aalto oli esimerkiksi kieltäytynyt käyttämästä suomea ruotsinkielisen Schildtin kanssa, mikä Schildtin mukaan johti siihen, että Alvar Aalto -säätien pöytäkirjat laadittiin ruotsiksi 35 vuoden ajan, jolloin Schildt toimi säätien puheenjohtajana (vrt. myös Suhonen 1985: 64, joka käsittelee Artekia). Aikalaiset näkevät Aallon äidinkielen myös toisin (äidinkielen käsitteen ongelmallisuudesta ks. Hippi, Lappalainen & Nuolijärvi 2020: 18). Esimerkiksi toimittaja ja kirjailija Jutta Zilliacus kertoi tv-haastattelussa, että Aallon äidinkieli oli suomi mutta että tämä puhui täydellistä ruotsia ja oli muutenkin *språkgeni*, kielinero (YLE Fem 2021). Schildt (2007a: 86, ks. myös 87–88) toteaa, että Aallolla oli ”poikkeuksellisen hyvä kielitaju” ja hän selvisi kielistä suullisesti ”briljantisti” (kirjoittajan suomennos). Aallon suomenkielisen sukunimen ja koulusivistyksen vuoksi häntä pidettiin lähtökohtaisesti suomenkielisenä, mutta ruotsin kielen taito avasi hänelle ovia myös ruotsinkielisiin kulttuuripiireihin ja Pohjoismaihin (Schildt 2007a: 126). Schildt (2007a: 304, 723) käyttää Aallosta ruotsiksi sanaa *finne* eikä *finländare*, mikä saattaa yllättää, kun ottaa huomioon hänen näkemyksensä Aallon äidinkielestä.

Kielellisten elämäkertojen tutkimukseen on viime vuosina kohdistunut enenevää huomiota Suomessa erityisesti *Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa* -hankkeen ansiosta (ks. Hippi, Lappalainen & Nuolijärvi 2020, 2021). Hankkeen tuloksia esitte-

levässä kokoomateoksessa teemaa lähestytään Suomen satavuotisen historian valossa (ks. Hippi, Lappalainen & Nuolijärvi toim. 2020). Kielielämäkertatutkimuksen suuntauokset näkyvät vahvasti myös tämän artikkelin tutkimusasetelmassa, ja näenkin, että kielellisten elämäkertojen tutkimuksella on paljon annettavaa soveltavalle kielen-tutkimukselle, muun muassa niiden kieltä, kulttuuria ja historiaa monipuolisesti hyödyntävän otteen ansiosta (elämäkertatutkimuksesta historian alalla ks. Leskelä-Kärki 2013; Hakosalo, Jalagin, Junila & Kurvinen toim. 2014). Kuten Mononen ja Lappalainen (2020: 3) huomauttavat, kielielämäkertatutkimusta on tehty aiemmin eritoten monikielisuuden ja kielen oppimisen konteksteissa (esim. Pavlenko 2007; Pietikäinen 2012). Artikkelini ankkuroituu alan keskusteluun tuomalla siihen ulottuvuuden, joka havainnollistaa kulttuurihistoriallisesti suuntautuneen kielielämäkertatutkimuksen antia lähistoriamme monikielisten henkilöiden tutkimisessa.

Aallon – kuten kenen tahansa muun – kielellinen elämäkerta on aina lähtökohtaisesti vaativa tutkimustehtävä, laadittiin se sitten henkilön elinaikana tai jälkikäteen kuten tässä. Kielielämäkerturin haaste onkin sama kuin idiolektien tutkijalla:

Idiolektien tutkijalla on kuitenkin käytössään vain pysäytyskuva, vajavainen heijastus yksilön kielenkäytöstä, sillä aineisto on kerätty tietynä hetkenä tai hetkinä, eikä se runsaimmillaankaan kata yksittäisen puhujan elämän laajuista kielellistä repertuaaria. (Mustanoja ym. 2017: 168.)

Kulttuurihistorialliseen aineistoon liittyy myös aina oma lähdekritiikkinsä, ajallinen monikerroksisuus ja kontekstualisointinsa, jotka ovat perinteisesti olleet niin sanotun laajan filologia-käsitteen ja siihen läheisesti kytkeytyvän kulttuurihistoriallisen kielentutkimuksen metodista ydintä, hitaasti lukemisen taitoa (ks. Lönnroth 2020).

2 Näkökulma ja keskeiset käsitteet

Kielellisen elämäkerran voi nähdä matkakertomuksena, joka on erottamaton osa henkilön elämäntarinaa. Kielielämäkertatutkimuksessa puhutaankin yhden kielenkäyttäjän kieli- ja elämänhistoriasta (käsitteestä *historical body* ks. Pietikäinen 2012: 419, 421; Keskimaa 2018: 48). Tässä luvussa tarkastelen aiemman tutkimuksen ohella tutkimuksen keskeistä käsitteistöä, josta näkökulman ja analyysin kannalta painottuvat erityisesti kielellisen elämäkerran, repertuaarin ja resurssin käsitteet.

Aallosta on kirjoitettu vuosien mittaan lukuisia kirjoja ympäri maailmaa, ja uutta tieteellistä ja yleistajuista tutkimusta julkaistaan jatkuvasti (ks. esim. Niskanen 2018). Tunnettuja ovat muun muassa suomenruotsalaisen kirjailijan, filosofian tohtori Göran Schildtin Aalto-elämäkerrat, joita on myös käännetty monille kielille (suomeksi Schildt 1982, 1985, 1990). Kansainväliset Aalto-tutkijat ovat mukana Alvar Aalto Researchers' Network -verkostossa, jonka ensimmäinen seminaari järjestettiin vuonna 2012. Lisäksi vuodesta 1979 on järjestetty Aallon nimeä kantava kansainvälinen arkkitehtuuri-tapahtuma Alvar Aalto Symposium. Aaltoa käsittelevässä kirjallisuudessa ja tutkimuksessa on kuitenkin aukko, joka liittyy hänen kielelliseen historiaansa.

Tutkimuksen keskeinen käsite on *kielellinen elämäkerta*, jonka avulla on mahdollista lähestyä tutkimuskohteen henkilöhistoriaa kokonaisvaltaisesti (ks. erityisesti Hippi, Lappalainen & Nuolijärvi toim. 2020). Verschik (2002: 40) on todennut, että kyseessä on ”empiirinen termi, joka tarkoittaa monikielisen yksilön kielivalinnan dynamiikkaa, kielellisiä preferenssejä ja kielellistä kompetenssia” (kirjoittajan suomennos). Kielivalinnan dynamiikkaan ja kielellisiin preferensseihin liittyy ennen muuta kysymys siitä, mitä kieliä Aalto käytti ja suosi elämänsä aikana, joskin aineiston painopiste on jo hieman vanhemmassa Aallossa. Kielellinen kompetenssi liittyy puolestaan keskeisesti kysymykseen Aallon käytännön kielitaidosta ja hänen tapaansa käyttää erilaisia kielellisiä resursseja. Edellä mainittujen kysymysten ohella tarkasteluun otetaan – sikäli kuin aineisto sen mahdollistaa – Aallon omat näkemykset kielellisestä identiteetistään elämän eri vaiheissa (kielestä ja identiteetistä soveltavan kielentutkimuksen näkökulmasta ks. Blackledge & Pavlenko 2001; Pavlenko & Blackledge 2004; Blommaert & Varis 2013; Blackledge & Creese 2016). Kielelliset elämäkerrat ovat siis ”historiallisia kuvauksia siitä, miten ja missä yhteyksissä yksilö ja hänen lähipiiriinsä kuuluvat muut yksilöt ovat elämänsä aikana käyttäneet omaa kieltään ja muita kieliä ja miten tämä tilanne on muuttunut sukupolvesta toiseen” (Gruzdeva & Janhunen 2020: 733). Toki kysymys siitä, ketä ylipäänsä on pidetty kaksi- tai monikielisenä, on vaihdellut aikojen saatossa, samoin kuin se, miten kielen käsite eri aikakausina on ymmärretty (monikielisyyteen suhtautumisesta kielielämäkertojen valossa ks. Hippi 2020).

Keskeinen käsite on myös *kielellinen repertuaari* (ks. Gumperz 1964; Busch 2012, 2017; Blommaert & Backus 2013). Lehtonen (2015: 300) kirjoittaa, että repertuaari on ”kokoelma niitä kielellisiä resursseja, joita ihminen on elämänsä varrella kerännyt” – repertuaari myös muuntuu jatkuvasti sitä mukaa, kun ihminen kohtaa uusia ympäristöjä ja vuorovaikutustilanteita (ks. myös Blommaert & Backus 2011). Tämä työkalu auttaa kielellisen elämäkerran laatijaa ymmärtämään yhtäältä tutkimuskohteensa kieliä ajassa ja toisaalta sitä, millainen merkitys kielen vuorovaikutusta luovalla ja ylläpitävällä ulottuvuudella tälle kulloinkin on ollut. Kuten Lehtonen (2015: 300) toteaa, kielellisen repertuaarin avulla on mahdollista paljastaa kielellinen elämäkerta, mutta myös päinvastoin.

Kielellisen repertuaarin määritelmässä tärkeä on myös *kielellisen resurssin* käsite, joka on tämän tutkimuksen kolmas keskeinen käsite. Lehtosen ja Pöyhösen (2020: 347) mukaan resurssi voi olla ”mikä tahansa kieleen tai muuhun sosiaaliseen merkkijärjestelmään liittyvä valinta, jonka avulla luodaan merkitystä vuorovaikutustilanteessa”. (Resurssi- ja repertuaariajattelusta ks. esim. Lehtonen 2015; Mustanoja ym. 2017; Spotti & Blommaert 2017.)

3 Aineisto ja menetelmä

Tässä artikkelissa rakennan Aallon kielellistä elämäkerta arkistojen ja aikalaiskirjallisuuden avulla. Primääriaineisto koostuu kahdesta toisiaan täydentävästä osa-aineistosta: julkaistusta tietokirjallisuudesta ja arkistoaineistosta. Tutkimuksen ensisijainen aineisto on Aaltoa käsittelevä suomen-, ruotsin- ja englanninkielinen henkilöhistoriallinen ja elämäkerrallinen kirjallisuus (yhteenlaskettu sivumäärä 2 319), jota

luetaan kvalitatiivisen lähiluennan avulla (ks. myös Keskimaa 2018: 47, joka soveltaa kielielämäkertatutkimusta kaunokirjallisuuden kielen tarkasteluun). Aineisto koostuu kirjallisuudesta, jossa Aallon kieltä ja kieliä käsitellään suorasti ja epäsuorasti, monesti hänet tunteneiden henkilöiden muistikuvien perusteella, mutta mukana on myös Aallon puheita ja kirjoituksia. Tietokirja-aineistoa täydentää Alvar Aalto -museossa Jyväskylässä säilytettävä arkistoaineisto. Arkistoaineistoon sisältyy Aallon lehtikirjoituksia, koneella ja käsin kirjoitettuja kirjoituksia, käännöksiä, perheelle ja muille lähetettyjä tekstejä, Aallon toimiston eri kielillä laatimia tekstejä sekä sekalaista arkistoaineistoa. On huomattava, että Aallosta on olemassa arkisto- ja muita aineistoja, jotka rajautuvat pois tästä tutkimuksesta, esimerkiksi Schildtin haastatteluaineisto (SLSA 1150, Göran Schildtin arkisto, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki) ja ylipäänsä sellaiset ääni- ja kuvanauhat, joissa on kuultavissa Aallon ääntä. Artikkelikielinen ensisijaisesti Aaltoa käsittelevän kirjallisuuden (ml. Aalto-Alasen 2021 sisältämän kirjeenvaihdon) antamaan kuvaan hänen repertuaaristaan ja resursseistaan, mutta tätä kuvaa täydentää arkistoaineisto, jota on tarkasteltu hänen kielielämäkertansa näkökulmasta.

Tutkimuksen painettu lähdeaineisto koostuu viidestä Aaltoa käsittelevästä kirjamuotoisesta teoksesta. Niiden kantava teema on Aallon henkilöhistoria, erityisesti aikalaisten – perheen, lähipiirin ja kollegojen – muistamana. Kukin kirja sisältää oman näkökulmansa Aallon kielisiin, ja yhdessä ne muodostavat laajan – käsitykseni mukaan temaatteisesti edustavan – kirjallisen aineiston. Lisäksi analyysiin sisältyy vielä Artek-in osalta Pekka Suhosen historiikki *Artek: Alku, tausta, kehitys* (1985). Valitun tietokirjallisuuden ulkopuolelle jää esimerkiksi puhtaasti arkkitehtonisiin kysymyksiin keskittyneet kirjallisuudet (esim. Schildt 1982, 1985, 1990).

Ensimmäinen teos on Schildtin toimittama kirjoituskokoelma *Näin puhui Alvar Aalto* (1997). Se sisältää joukon Aallon kirjoituksia, puheita, artikkeleita ja hänestä tehtyjä haastatteluja aihealueittain järjestettyinä (ks. myös Schildt toim. 1972). Toinen kirja, Louna Lahden haastattelukokoelma *Alvar Aalto ex intimo – aikalaisten silmin* (1997), tarjoaa aikalaishänen näkökulman Aaltoon: millainen hän oli sukulaisten, ystävien ja kollegojen silmin. Kolmas teos on Schildtin laatima elämäkerturin tulkinta kohteestaan.³ Se tarjoaa virallisemmän näkökulman, joskin myös monivuotisen ystävän subjektiivisen näkökulman, jota on myös kritisoitu (ks. esim. Paatelan kommentti teoksessa Charrington & Nava toim. 2011: 141). Neljäs teos on suunnattu kansainväliselle lukijakunnalle: Aallon toimistossa työskennelleiden Harry Charringtonin ja Vezio Navan toimittama *Alvar Aalto: The mark of the hand* (2011) sisältää haastatteluja ja keskusteluja, joiden keskiössä ovat Aallon toimistossa työskennelleet suomalaiset ja ulkomaalaiset. Myös tässä aikalaishänen näkökulma on monipuolisesti läsnä. Viides ja tuorein esitys on Aino ja Alvar Aallon tyttärenpojan Heikki Aalto-Alasen *Rakastan sinussa ihmistä: Aino ja Alvar Aallon tarina* (2021). Teoksessa on runsaasti kirjellainauksia, jotka eivät valota niinkään

3. Olen käyttänyt ruotsinkielistä alkuperäisteosta, mutta teos on saatavilla myös esimerkiksi Raija Mattilan suomennoksena (Schildt 2007b). Kyseinen nide kokoaa yhteen Schildtin vuosina 1982–1990 julkaisemien elämäkertojen henkilöhistorialliset osiot. Schildtin (2007a, 2007b) kirjaa rasittaa tarkkojen lähdeviitteiden puuttuminen (ks. myös Niskanen 2018).

sitä, mitä kieliä Alvar Aalto osasi ja kuinka hyvin, kuin sitä, miten hän tätä resurssiaan eri tilanteissa ja elämänsä eri vaiheissa käytti. Aalto-Alasen (2021) kirja pohjautuu pääasiassa suvun hallussa olevaan kirjeenvaihtoon, jota myös Virpi Suutari on hyödyntänyt dokumenttielokuvassaan *Aalto* (2020). Schildt ja Suutari ovat harvoja, joilla on ylipäänsä ollut mahdollisuus tutustua tähän perheaineistoon. Tutkimuksen aineiston avulla on mahdollisuus tehdä avaus kohti kokoavaa kuvaa Aallon kielellisestä elämäkerrasta repertuaareineen ja resurssineen.

Aallon kielellisen historian luotaus on perusteltua aloittaa häntä käsittelevästä kirjallisuudesta, *metakielestä*, jolla tarkoitetaan ”toisen asteen kieltä, jolla puhutaan luonnollisesta kielestä tai objektikielestä” (Luodonpää-Manni, Hamunen, Konstenius, Miestamo, Nikanne & Sinnemäki 2020: vi; ks. myös Keskimaa 2018: 17, joka on tutkinut Kalle Päätalon Iijoki-sarjaa kielielämäkertana). Aalto kirjoitti myös lehtiin, muun muassa *Arkkitehti/Arkitekten*-lehteen, *Kerberokseen* sekä Jyväskylän ja Turun paikallislehtiin, mutta hänen kirjoituksiaan ilmestyi myös esimerkiksi *Iltalehdessä*, *Hufvudstadsbladetissa* ja Aallon arvostamassa tanskalaisessa *Kritisk Revyssa* (Suhonen 1985: 182; Schildt 1997: 9, 12, 66; 2007a: 57–59, 125–126).

Alvar Aalto -arkistossa on luetteloitu Aallon kirjoittamia artikkeleita ja kuvituk-
sia 1920-luvulta lähtien, ja moni niistä on suomeksi mutta myös ruotsiksi. Lisäksi arkistossa on Aallon artikkeleita ja muita kirjoituksia 1920-luvulta 1970-luvulle, suurin osa jälleen suomeksi, mutta mukana on kirjoituksia myös ruotsiksi, englanniksi ja saksaksi. Schildtin (1997: 7) mukaan ”Aallolla ei ollut kirjailijan ambitoita, hänellä oli vain tarve pukea ajatuksensa silloin tällöin sanalliseen asuun”. Arkistoaineiston perusteella voidaan sanoa, että Aalto oli varsinkin nuorempana innokas kirjoittaja, mutta myöhemmin työkiireet lienevät vieneen huomion eikä kirjoittaminen ollut enää niin tärkeää. Arkistoaineiston valossa vaikuttaa siis siltä, että nuorella Aallolla on ollut innostusta kirjoittamiseen, ja myös Aalto-Alasen (2021) sisältämät kirjeet tarkentavat käsitystämme Aallosta kirjeiden kirjoittajana. Mielenkiintoista on lisäksi, että hänen säilyneet käsin kirjoittamansa kirjeet ovat suomea, ruotsia ja saksaa. Koneella kirjoitetuissa on lisäksi ranskaa ja englantia. Koska Aallolla oli ”sanasokeus” – nykytermein dysleksia –, hän oli Schildtin sanoin ”uskomattoman huono kirjoittamaan ortografiaa”, mikä Schildtin mukaan oli erityisesti ruotsin kieleen liittyvä haaste (ks. Lahti 1997: 83; myös Schildt 2007a: 86; Aalto-Alanen 2021: 46). Aallon persoonaan liitetään kuitenkin monesti eräänlainen verbaalinen teatraalisuus, josta aineisto antaa joukon esimerkkejä (ks. Lahti 1997: 310). Koska moni havainto on enemmän tai vähemmän anekdootinomainen, ja joidenkin yksityiskohtien osalta muistelijoiden kesken on havaittavissa myös horjuntaa, tutkijan on puntaroitava, millaisen todistusarvon hän näkemyksille kulloinkin antaa. Anekdootinomaisuus ei sinänsä vähennä kyseisten kielellisten havaintojen tutkimuksellista arvoa, mutta se on osa lähdeaineiston luonnetta, joka on tiedostettava.

Tutkimuksen menetelmällinen ote on kvalitatiivinen lähiluenta, jolla rakennetaan mahdollisimman vivahteikasta kuvaa kohdehenkilö Aallon kielellisestä elämästä kirjallisen dokumentaation perusteella. Aineistoa luetaan eritoten kolmea pääteemaa silmällä pitäen: Aalto suomen ja ruotsin käyttäjänä (4.1), Aalto vieraiden kielten käyttäjänä (4.2) sekä Aallon kielelliset kontekstit ja yhteisöt (4.3). Näihin kaikkiin sisältyy kielen valintaan, kielellisiin preferensseihin ja kielelliseen kompetenssiin liitty-

viä kysymyksiä, joita muun muassa Verschik (2002) on pohtinut Virossa asuvien jiddišinkielisten henkilöiden kielellisiä elämäkertoja käsittelevässä artikkelissaan. Metodiini sisältyy myös tapa lukea aineistoa siten, että tarkastelen sitä yhtäältä Aallon omien sanojen kautta (Schildt 1997; Aalto-Alanen 2021) ja toisaalta Aallon aikaisten silmin (Lahti 1997; Schildt 2007a; Charrington & Nava toim. 2011). Tämä metodinen lähtökohta tuo tarkasteluun tarvittavaa moninäkökulmaisuutta ja tarjoaa analyysille luontevan aineistopohjaisen lähtökohdan. Ylipäätään on tärkeä muistaa, että aineisto on moninkertaisesti kerrostunutta; yhtäältä se sisältää itse ja toisilta kuultua ja matkalla muuttunutta, ja toisaalta eri tarinoissa toistuu samansuuntaisia luonnehdintoja.

4 Alvar Aallon monet kielet: omin sanoin ja aikaisten silmin

Schildtin kokoelma painottaa Aallon verbaalista lahjakkuutta ja sitä, että tämän tavoissa puhua ja kirjoittaa on nähtävissä suuria yhteneväisyyksiä (esim. Schildt 1997: 7). Nykykatsannosta on selvää, että arkkitehtina Aallon ensisijainen ilmaisumuoto oli puhe eikä kirjoitus. Moni hänen teksteistään pohjautuu puheeseen, eikä hän Schildtin mukaan juuri harrastanut kirjeiden kirjoittamista (vrt. lukuun 3 edellä) tai päiväkirjan pitämistä – hän ei myöskään puhunut paperista tai tavoitellut suuria kirjoittajana (esim. Schildt 1997: 7).⁴ Kuten Schildt (1997: 7) toteaa, Aalto-tutkimusta hankaloittaa, että suositut puheet jäivät monesti painamatta, ja lisäksi useimmat puheet olivat ”sanalla sanoen mahdottomia painaa” (Schildt toim. 1972: 8). Joissakin tapauksissa avustaja kävi läpi pikakirjoittajan laatiman tekstin. Aallon teksteihin liittyy siis monia lähdekriittisiä ongelmia, ja periaatteessa on mahdollista, että Aalto-tekstejä on vieläkin löytämättä (ks. myös Schildt 1997: 9). Monet hänen englanniksi, saksaksi tai ruotsiksi julkaisemansa kirjoitukset kävivät läpi toimituksellisen kielenhuollon, mutta silloin tällöin teksteistä on olemassa myös poikkeavia versioita; tutkija ei siis aina voi olla täysin varma, mikä kieli kulloinkin on vastannut Aallon intentiota. Kirjallisen aineiston virhelähteet ja käännösviestinnälliset ongelmat on näin ollen tiedostettava. (Schildt 1997: 8.) Myös Schildtin kirjaa lukiessa jää toisinaan epäselväksi, mistä lähdekielestä kulloinkin on kyse. Tämä sinänsä mielenkiintoinen käännöstieteellinen ulottuvuus jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Myös arkistoaineisto sisältää jonkin verran käännettyä aineistoa, esimerkiksi kirjeitä ruotsista ranskaksi ja suomesta englanniksi.

Kokoelmansa tekstit Schildt (1997: 9) on kertonut valinneensa ”subjektiivisin perustein”, ja ne edustavat hänen arvionsa mukaan noin viittätoista prosenttia tunnetusta aineistosta (ks. myös Schildt toim. 1972). Kielellisen repertuaarin näkökulmasta mielenkiintoista on muun muassa se, että suurin osa Aallon puheista on suomeksi, jota Aalto Schildtin (1997: 8) mukaan ”itsepintaisesti puhui hyvin persoonallisella tavalla sekoittaen siihen lainasanoja latinasta, ranskasta, italiasta ja ruotsista” (tässä ei hie-

4. Alvar Aalto -museon kokoelmissa on kuitenkin Aallon kirjoittamia kirjeitä. Aalto on esimerkiksi vuonna 1959 kirjoittanut Schildtille hieman yllättäen suomeksi (allekirjoittamaton kopio/luonnos) mutta vuonna 1967 ruotsiksi. Arkistossa ei juuri ole henkilökohtaista kirjeenvaihtoa, joten Schildt-aineisto on niukka.

man yllättäen mainita saksaa; ks. alalukua 4.2). Tämän voi itse kukin todentaa kuuntelemalla esimerkiksi Aallon puhetta YouTubeista.⁵ Pohjoismaisissa yhteyksissä hänen kielivalintansa oli ajan tavan mukaan ruotsi (ks. Schildt 1997: 8; Charrington & Nava toim. 2011: 283). Ruotsi oli myös kieli, jolla hän lapsena laati ensimmäisen matkakertomuksensa ja jolla hän myöhemmin saneli sihteerilleen ”henkistä testamenttiaan” (Schildt 1997: 8, 264). Aallolla oli myös ruotsalaisia ystäviä ja kollegoja, ja lisäksi Ruotsi ja ruotsalainen kulttuuri olivat hänelle tuttuja lapsuudesta (Lahti 1997: 150; Schildt 2007a: 532, 634; Charrington & Nava toim. 2011: 78).

Lahti (1997) on haastatellut lähes sataa henkilöä eri puolilta maailmaa: Suomesta, Sveitsistä, Virosta ja Yhdysvalloista. Kirjan kantavana ajatuksena on ollut esitellä Aallon elämää ja tuotantoa omakohtaisesta näkökulmasta, mikä on erityisen kiintoisaa tämän tutkimusartikkelin teeman näkökulmasta. Kirja onkin Aallon kielellisen elämäkerran kannalta erityisen arvokas. Yksi syy on se, että haastattelut on Lahden mukaan tehty ja kirjoitettu tajunnanvirralla, mihin toki tutkimuksellisesti liittyy omat lähdekriittiset ulottuvuutensa (vrt. lukuun 3).

Schildtin (2007a) elämäkerta on Aalto-tutkimuksen peruskirjallisuutta, joka tiivistää hänen Aalto-synteensä elämäkerralliset osat. Schildt jakaa Aallon elämän kolmeen ajanjaksoon: 1898–1927 (Schildt 1982), 1927–1939 (Schildt 1985) ja 1939–1976 (Schildt 1990). Tämä jaottelu on myös Aallon kielellisen kehityskulun kannalta kiintoisa sikäli, että ensimmäiseen ajoittuvat Aallon lapsuudenkodin ja koulun sekä osittain ensimmäisen avioliiton ja ensimmäisen lapsen kielet, toiseen kasvavan perheen ja laajenevan kollegapiirin kanssa käytetyt kielet ja monipuolistuva kielitaito ja kolmannen toinen avioliitto ja asema kansainvälisesti tunnustettuna arkkitehtina. Kun tätä jaottelua vielä syventää ottamalla huomioon paikkakunnat ja kieliyhteisöt, joissa Aalto kulloinkin asui, kuva tarkentuu: ensimmäisen ajanjakson pääasialliset miljööt olivat suomenkieliset syntymä- ja koulupaikkakunnat Kuortane ja Jyväskylä ja toisen Turku ja Helsinki, jotka vielä Aallon elinaikana olivat kaksikielisempiä kuin nykyään (kieliyhteisöstä ks. esim. Paunonen 2020: 56–58).

Charringtonin ja Navan (2011) toimittama englanninkielinen kokoomateos on saman tyyppinen keskusteluteos kuin Lahti (1997), mutta lukijakunta on kansainvälinen. Teoksen kielellinen anti on runsas, ja teos valottaa erityisesti Aallon arkkitehti-toimiston kielellis-kulttuurista ilmapiiriä. Haastateltavat ovat arkkitehteja, mallinrakentajia ja sihteeireitä sekä neuvottelevia insinöörejä ja huonekalusuunnittelijoita.

Aalto-Alanen (2021) kertoo isovanhempiensa tarinan. Hän hyödyntää Aaltojen perhearkistossa säilynyttä Aino ja Alvar Aallon kirjeenvaihtoa, matkapäiväkirjoja ja omakätisiä piirroksia sekä valokuvia. Aalto-Alasen (2021: 7) mukaan kirjeiden julkaiseminen on ”kulttuurihistoriallisesti ja inhimillisesti ottaen tärkeitä, koska ne kertovat Ainin ja Alvarin omin sanoin, millaista elämän arki oli tämän poikkeuksellisen pariskunnan yhteisinä vuosina ja mitkä asiat heidän mieltään askarruttivat”. On tärkeää huomata, ettei teos ole tieteellisiä periaatteita noudattava lähdejulkaisu vaan suu-
relle yleisölle tarkoitettu tietoteos.

5. Ks. esim. Alvar Aallon puhe Alvar Aalto -museon vihkiäisissä Jyväskylässä 9.9.1973 (<https://www.youtube.com/watch?v=Fchib3RKCvI>).

4.1 ”Tee työtä ja flörttaa lagom” – Aalto suomen ja ruotsin käyttäjänä

Tässä kielielämäkerrassa lähestyn Aallon kaksikielisyyttä laajasti kahden kielen – suomen ja ruotsin – käyttönä tai kykynä, ja näin määriteltynä oleellista ei ole ensisijaisesti kielitaito, omaksumistapa tai -ikä, vaikka ne toki hänen kohdallaan kiinnostavia ovatkin. Tiukempi kaksikielisyytulkinta painottaa sen sijaan kielitaidon samantasoisuutta ja syntyäkaista omaksumista. (Kaksikielisyyteen liittyvästä terminologiasta ks. Hassinen 2002: 20–23.)

Aallon kielellinen elämäkerta on luontevaa aloittaa tarkastelemalla aineiston antamaa kuvaa hänen äidinkielestään. Kuten edellä totesin, Schildt (2004) on tässä suhteessa yksiselitteinen: Alvar Aallon äidinkieli oli ruotsi (vrt. myös Knif 2021: 325). Schildt, joka oli tutustunut Aaltoon vuonna 1952 – siis keski-ään ylittäneeseen Aaltoon – pohjaa näkemyksensä Aallon omaan toteamukseen. Aineiston valossa tiedämme myös, että nimenomaan Aallon äiti oli ruotsinkielinen. Sitä, mitä kieltä Aallon vanhemmat puhuivat keskenään, aineisto ei kerro (monikielisten vanhempien kielivalinnoista perheessä ks. Dabóczy 2020). Koska kirjallisuudesta ei ole myöskään löytynyt Aallon omia mainintoja äidinkielestään, Aallon omaa tiedonantoa Schildtille on pidettävä harvinaislaatuksena. Oma määrittely on yksi, tavallinenkin tapa lähestyä kysymystä äidinkielestä. Ongelmallista voi olla se, että äidinkieltä pidetään objektiivisena faktana, jonka voi jotenkin varmuudella jäljittää, vaikka se on määrittelykysymys.

Kielivalinnan näkökulmasta ruotsi oli kieli, jota Aalto käytti ruotsinkielisten kanssa ja jota ruotsinkieliset myös mitä ilmeisimmin käyttivät hänen kanssaan. Esimerkiksi arkkitehti Nils-Erik Wickberg oli tietoinen, että Aalto oli kotona puhunut ruotsia, ja alkoi siksi ”ilman muuta” puhua ruotsia tämän kanssa (ks. Lahti 1997: 72). Wickberg tosin jatkaa hieman kryptisesti: ”Mutta olisi ollut parempi, jos olisin aloittanut suomeksi, ja hän olisi saanut siirtyä...” (ks. Lahti 1997: 72.) Edellä on mainittu myös Schildtin Aallon kanssa käyttämä kieli: Schildtin tulkinnan mukaan ruotsi oli Aallon side lapsuuteen (ks. Lahti 1997: 76; myös Suhonen 1985: 63; Schildt 2007a: 26). Schildt korostaa tässäkin yhteydessä, että ruotsi oli nimenomaan äidinkieli ja kieli, jota Aalto puhui esimerkiksi Flora-tätinsä kanssa (ks. Lahti 1997: 76). Aallon Helmi-täti, joka toimi ranskan opettajana, oli Schildtin mukaan (ks. esimerkkiä 5 s. 176) ollut huolissaan siitä, että ylioppilas Aalto vietti Helsingissä paljon aikaa suomenkielisten kanssa (ks. Lahti 1997: 83; myös Schildt 2007a: 69–70, 156; Charrington & Nava toim. 2011: 121). Kirjallisuus ei sisällä mainintoja suomenkielisen isän (J. H. Aalto) tai sisarusten (Wäinö Johannes, Einar Ferdinand ja Selma Alfhild Maria Aalto) kielistä. Vaikuttaakin siltä, että suomea on pidetty itsestään selvänä kielivalintana heidän kanssaan.

Aallon kielivalinnasta molempien vaimojensa kanssa ei sen sijaan jää epäselvyyttä. Aino Aalto puhui esimerkiksi arkkitehti Lisbeth Sachs in tiedonannon mukaan ”aina” suomea miehensä kanssa (ks. Lahti 1997: 195). Aino Aallon ruotsi oli ruotsalaisen Viola Markeliuksen muistikuvan mukaan auttavaa mutta kuitenkin parempaa kuin saksa (Schildt 2007a: 271). Hamilkar Aalto tosin muistaa isänsä auttaneen joskus kielissä, mutta äiti auttoi nimenomaan saksassa (ks. Lahti 1997: 28–29; Aino Aallon saksasta ja englannista ks. Aalto-Alanen 2021: 25, 113, 142, 302). Artekin Marja Pystysen mukaan Alvar Aalto oli ”täysin kaksikielinen”, mutta perheelleen hän puhui ”aina suomea”

– ja Elissalle vain suomea, sillä ”ei Elissa ruotsia...” (ks. Lahti 1997: 237). Aallon kohdalla korostuukin johdonmukaisesti maininta siitä, että hän oli täysin kaksikielinen (ks. esim. Schildt 1997: 29), mitä informantit sillä ikinä tarkoittavatkin. Toteamuksissa on siis kyse eräänlaisista ajan maallikkonäkemyksistä kaksikielisyyteen (kansanlingvistiikasta, kieliaseenteista ja maallikkojen metakielestä ks. Priiki 2020: 290–292). Näin ollen hän pystyi myös toimimaan suomen- ja ruotsinkielisen kulttuurin piirissä Suomessa ja muissa Pohjoismaissa, mutta tämä ei sinänsä ole mitenkään tavontonta 1900-lukulaisessa kontekstissa. Hänen kaksikielisyydestään on monesti annettu esimerkkinä edellä mainittu ruotsiksi kirjoitettu lapsuusaikainen matkakertomus (ks. Schildt 1997: 8). (Ruotsin kielestä ks. myös Lahti 1997: 53, 58, 72, 113, 123, 238.)

Kirjeenvaihdosta esiin nostetut esimerkit 1 ja 2 havainnollistavat Aallon autenttista ruotsin kielen käyttöä. Ensimmäinen nosto on Aallon päiväämättömästä kirjeestä Aino Aallolle ja jälkimmäinen lyhyestä kirjeestä Uppsalassa opiskelevalle tyttärelle. Edellisessä huomiota kiinnittää tapa, jolla ruotsinkieliset ilmaisut on varustettu lainausmerkein: ”*kvinnan som gör vad som faller henne in*” (’nainen, joka tekee mitä mieleen juolahtaa’) ja ”*resvanaa*” (*resvana* ’matkatottumus’). Toisaalta Aallon kielestä huokuu myös ruotsin vaikutus sanastoon: *byroo* ja *perhevisiteeraus*. Ruotsin käyttö oli tavallaan osa hänen idiolektinsa ”tavaramerkkiä”.⁶ Kirjeessään tyttärelleen Aalto eli ”papi” antaa näytteen kaksikielisistä resurssistaan kehottaessaan tyttärtään (ruotsalaista kulttuuria vahvasti symboloivalla *lagom*-sanalla) työskentelemään ja ”flirttailemaan sopivasti”.

- (1) [– –] Toivon vain, että sinulla olisi ollut hauskaa – ja vähän erikoista. Ja ettet hukkaa liikaa aikaa perheilyyn entisen byroon kanssa, vaan olet ”*kvinnan som gör vad som faller henne in*”. Luulen, että *perhevisiteeraus* rasittaa – kulje hiukan yksiksesi myös – luulen, että sinä siitä saat myös virkistystä – onhan sinulla siihen ”*resvanaa*”. [– –] (Aalto-Alanen 2021: 149.)
- (2) [– –] Tee työtä ja flörttaa *lagom* – Näet missä papi on – Taliesin [arkkitehti Frank Lloyd Wrightin tila] ja Frank Lloyd Wright. [– –] (Aalto-Alanen 2021: 355.)

Aineisto ei sisällä erityisen monta mainintaa, jotka valottaisivat Aaltoa suomen käyttäjänä, ellei oteta lukuun hänen persoonallista tapaansa puhua, joka jää tämän artikkelin ulkopuolelle: ”Alvarilla oli sängen persoonallinen ääni ja se figuuri ja ne erilaiset variaatiot!” sveitsiläinen Uli Rüegg muistelee Aallon idiolektia (ks. Lahti 1997: 221). Esimerkiksi seuraava Suomen Arkkitehtiiliitto SAFAn neuvottelupäivillä vuonna 1963 pidetty puhe (esimerkki 3) on kuitenkin kiinnostava, sillä siinä Aalto pohtii suomen kielen, *meidän kieleemme*, käännettävyyteen liittyviä haasteita (ks. myös Schildt 1997: 244, 282–283):

6. Esimerkiksi Aallon toimistossa työskennellyt sveitsiläisarkkitehti Karl Fleig muistelee Aallon sanontaa ”On rakennettava anständisiä taloja”, jossa on kaikuja ruotsin sanasta *anständig*, ’kunnollinen’ (ks. Lahti 1997: 210).

- (3) Meidän kieleemme on vaikeasti käännettävissä. Olen joskus lukenut käännöksiä ja täytyy sanoa, että suomalaisen sielun kääntäminen espanjaksi tai ruotsiksi on melkein ylivoimainen tehtävä. Ilias on yksinkertaisempaa kääntää suomeksi kuin Kalevala kreikaksi. (Schildt 1997: 160.)

Esimerkki 3 sisältää henkilökohtaisen näkökulman, jota on objektiivisesti lähes mahdotonta todentaa. Se osoittaa kuitenkin kieleen liittynyttä vahvaa tunnetta; suomi on jotain aivan erityistä ja kieli vahvasti osa identiteettiä, siis eräänlainen tunnekieli. Esimerkistä voi lukea myös mielenkiintoisen omistussuhteen: meidän kieleemme on niin erityistä, ettei sitä oikein voi edes ulkopuoliselle avata (vrt. Schildtin toteamukseen lapsuuden tunnesiteestä edellä).

Toinen esimerkki on arkistoaineistossa oleva ja Schildtin julkaisema kirjoitus ”Suomi ja Pohjola”. Se pohjautuu esitelmään, jonka Aalto piti sodanaikaisena propagandistina Ruotsissa lokakuussa 1939, siis juuri ennen talvisodan syttymistä, mikä korostaa puheen kontekstin merkitystä.⁷ Koska puhe on harvinaislaatuinen näyte kirjoituksesta, jossa nelikymppinen Aalto ottaa propagandistina eksplisiittisesti kantaa kielipolitiikkaan, siitä annetaan esimerkissä 4 pitkäkö ote (historiallis-kielisosioologisesta näkökulmasta teemaa sivuaa Paunonen 2020).

- (4) [– –] Jos haluaa osoittaa yhden erikoispiirteen pohjoismaisessa yhteenkuuluvuudessa, se lienee Suomen kielellinen poikkeusasema. Kielellään Suomi rikkoo ainoana maana neliapilan homogeenisuuden. Siksi on ehkä syytä aivan erityisesti analysoida suomenkielisen Suomen – eli melkein yhtä kuin koko Suomen – suhdetta muihin Pohjoismaihin.

Meidän aikamme korostaa aikaisempaa huomattavasti enemmän puhutun tai kirjoitetun kielen osuutta kansanryhmien tunnuspiirteenä, kun ennen taas etualalla olivat heimositeet, asuinpaikka, uskonnollinen yhteisö tai feodaaliset kytkennät. On siksi ehkä hyödyllistä että minunlaiseni henkilö, jonka ammatti ei suoraan liity kieleen vaan kulttuuriryhmän aineelliseen perustaan, lausuu asiasta mielipiteensä. Ovathan arkkitehdit tottuneet rakentamaan vain ihmisten vaiston ja vielä sanoiksi pukeutumattomien ajatuskulkujen varaan.

Havaitsemme että suomen- ja ruotsinkielisten suomalaisten väliset erot häviävät pian kun pääsemme syvemmälle eli kielen pinnan alaiselle tasolle. Kieli muodostaa tavallaan vaihtelevan muotoisen julkisivun, jolla tosin on sisäinen perustansa mutta ilman että se silti synnyttää ylikäymättömiä henkisiä näkemyseroja. Jos tutkimme tarkoin pinnanalaista ajatuselämää löytyy meistä niin kuin teistäkin juuri niitä samankaltaisia ominaisuuksia, jotka ovat vanhan skandinaavisen vuorovaikutuksen perua. [– –] Kielellinen käytäntö eli se että meillä Suomessa on ollut kaksi keskenään kilpailevaa kieltä on aika ajoittain aiheuttanut ulkoisia ristiriitoja, mutta ne eivät ole koskaan yltäneet syvem-

7. Mainittakoon lisäksi, että Aalto oli jo sisällissodassa 1918 toiminut ruotsalaisen vapaaehtois-prikaatin tulkkina (ks. Aalto-Alanen 2021: 46, 83). Tämä maallikotulkiasetus tuo mielenkiintoisen lisäulottuvuuden Aallon kielelliseen elämäkertaan.

mälle. Se näkyy selvästi nyt, kun tietyt sosiaaliset reformit ovat tyyntyneet kielellisen kuohunnan: sisäisiä ristiriitoja ei ole sen jälkeen ollut havaittavissa. [– –] Mutta että kieli ei ole mikään este näkyy selvästi siitä, että heti kun kielikysymys on saatu hoidetuksi loppuun, ovat syvemmällä piilevät vaistot – tässä tapauksessa Suomen kansan vuorevarma pohjoismaalaisuus – piirtyneet jos mahdollista entistäkin selvemmin ja kirkkaammin esiin. [– –] Nyt kun kielipoliittinen kitka, joka kuten sanottu on aina ollut pelkkä pintailmiö, on saatu poistetuksi, ovat suomi ja ruotsi vain kaksi toisiaan stimuloivaa elementtiä. Suomen valtioruumiissa on paljon positiivisia aineksia, jotka ovat syntyneet kahden kielen historiallisen rinnakkaiselon kirvoittamina. Sanoisin jopa että melkoinen osa kaikesta siitä hienosta ja kauniista, mitä suomalaisessa kulttuurissa on saatu aikaan, on syntynyt tuon kielten keskinäisen kilpailusuhteen merkillisen elähdyttävän vaikutuksen tuloksena. Pohjimmiltaan se on ollut ja on etenkin juuri nyt hyväntahtoista kilpailua, joka ei tee sielulle pahaa vaan tuo moneen asiaan oman urheilullisen lisänsä.

Samalla tavoin stimuloivasti kuin Suomen sisäiset kielisuhteet ovat vaikuttaneet, vaikuttaa varmasti Suomen poikkeava panos pohjoismaisessa kulttuurivaihdossa. Kokonaisuus rikastuu, kyky nähdä ulos- ja sisäänpäin terävöityy. Se on mahdollista siksi että pohjoisen perheen sisällä vallitseva kielellinen erilaisuus kaikesta huolimatta nojaa samaan ajatteluperustaan ja samoihin vaistoihin. [– –] (Schildt 1997: 111–112, kursiviivi poistettu.)

Esimerkki 4 on aineiston yksi harvoja, jossa Aallon kielellinen näkemys tulee näin monipuolisesti ja -sanaisesti esiin. Se sisältää monia avainreplikkejä hänen kielellisestä katsannostaan, josta kaiken kaikkiaan huokuu vahva pohjoismaisuuden eetos, *nordismi*, mutta jossa hän kuitenkin näkee Suomen ja suomen erityislaadun (vrt. esim. aikasidonnainen ilmaisu *vuorevarma pohjoismaalaisuus*). *Kielipoliittinen kitka on pintailmiö*, jonka vaikutus on ollut pikemminkin kulttuuria elävöittävää kuin haittaavaa, Aalto kirjoittaa (kieli-ideologioista ks. Pietikäinen 2012 ja siinä mainittu kirjallisuus).

4.2 "Ancora venti minuti!" – Aalto vieraiden kielten käyttäjänä⁸

Schildt tiivistää Aallon kielitaidon Louna Lahdelle seuraavasti:

- (5) [– –] Tämä [on] tärkeä esitelmä [Lontoossa], joka on painettu sana sanalta. Hän piti sen englannin kielellä. Hänen ranskan kielensä oli vähän avutonta. Kun hän meni ottamaan sitä kultamitalia Pariisista, niin hän pyysi minua kirjoittamaan esitelmänsä ranskan kielellä. Mutta hän oli liian väsynyt eikä tottunut lukemaan papereista ja se jäi käyttämättä. Italiaa hän ei juurikaan osannut, mutta saksa oli se hyvä kieli. Ja ruotsi äidinkieli. Se Helmi-musteri [ruotsinkielinen täti äidin puolelta] oli huolissaan, kun Alvar ylioppilaana

8. Kyseinen italiankielinen lainaus liittyy Vezio Navan luvussa 1 mainitsemaan "hepnaadilla löymiseen" (ks. Lahti 1997: 172).

seurusteli niin paljon suomenkielisten kanssa, että pitäisi nyt Helsingissä sentään seurustella ruotsinkielisten kanssa. (Lahti 1997: 83.)

Monikielisyydellä tarkoitetaan usein yhtäältä yksilön kykyä tai mahdollisuutta käyttää monia kieliä puheyhteisössään ja toisaalta monien kielten käyttöä kieliyhteisössä (monikielisyyden määrittelystä ks. Cenoz 2013; ks. myös Spotti & Blommaert 2017). Aalto-kirjallisuus sisältää useita aikalaisarvioita hänen kielellisistä resursseistaan, jolla ihmiset Aallon tapauksessa useimmiten näyttävät viittaneen juuri puhuttuun kieleen. Useassa puheenvuorossa painotetaan Aallon vieraiden kielten kompetenssia ja repertuaarin moninaisuutta. Esimerkiksi Nava on todennut ylimalkaan, että Aalto oli kosmopoliitti, joka osasi – ei enempää eikä vähempää kuin – ”kaikkia kieliä” (ks. Lahti 1997: 173). Arkkitehti Rainer Ott mainitsee samansuuntaisesti, että Aalto vitsaili ja puhui eri kielillä (ks. Lahti 1997: 212–213). Elissa Aallon nuorin sisar Sisko Härmälä puolestaan korostaa, että Aallon vieraiden kielten taitoa sopi ”ihailia” (ks. Lahti 1997: 46). Aallon toimistossa työskennellyt Marjatta Nava on tosin hieman kriittisesti huomauttanut, että Aallon inhimillisiin heikkouksiin lukeutui myös, että tämä halusi ”aina” tuoda esiin kielitaitonsa ”laajuuden ja perusteellisuuden” (ks. Lahti 1997: 171, vrt. myös 243 ja esimerkkiin 10). Aineiston valossa syntyykin kuva, jossa haastatellut aikalaiset kuvaavat Aaltoa sukkelasanaisena (kieleilevänä) maailmanmiehenä ja yleisönsä ottavana monilahjakkuutena (kieleilystä ks. Lehtonen 2015: 304–306; Hippi 2020: 106). Kielikuvausten ja muun Aalto-kuvan välillä on näin ollen nähtävissä tiettyä yhteneväisyyttä. Sarjen (2004: 28) sanoin: ”Aalto vakuuttaa ja hauskuttaa. Hän on agitaattori ja hurmuri.”

Toinen aineistossa esiin nouseva piirre on Aallon tapa viljellä puheessaan sivistys- ja vierasperäisiä sanoja (ks. esim. Lahti 1997: 243, 307, 334). Jopa vaimo Elissa Aalto muistelee, että Aalto käytti ”hirveän paljon kansainvälisiä sanoja” (ks. Lahti 1997: 40). Artekissa työskennelleen Sinikka Killisen mukaan Aalto oli puheissaan ”sukkela-sanainen ja ranskalainen” ja viljeli sivistyssanoja latinasta, ranskasta ja italiasta (ks. Lahti 1997: 234, 237). Molemmat maininnat viittaavat siihen, että piirre on kuulunut keskeisesti Aallon idiolektiin ja tapan kieleillä eikä kyseessä esimerkiksi ole vain ajan muovaama suurmiesmyytti tai kielen romantisointi. Aalto on myös itse todennut, että hänen mielestään olisi suotavaa käyttää enemmän kansainvälistä sanastoa, koska se sopii suomeen (ks. Schildt 1997: 283). Suhtautumisesta huokuu periaate, että suomi voi ottaa vieraita vaikutteita, mutta samalla herää myös kysymys, miten käy ymmärrettävyyden (ks. Mantila 2010).

Aineisto sisältää monia muistoja ja muistikuvia Aallon kielellisistä resursseista suhteessa yksittäisiin eurooppalaisiin kieliin; näkemykset korostavat siis yksittäisiä kieliä eivätkä niinkään monikielisiä resursseja (ks. Blackledge & Creese 2016). Erityisenä kielellisenä resurssina esiin nousee saksa mutta myös englanti, ranska ja italia.

Saksa oli eittämättä se kielirepertuaarin vieras kieli, jota Aalto hallitsi parhaiten (ks. esim. Schildt 1997: 260; 2007a: 644). Aineistossa esiintyvät näkemykset tukevat käsitystä. Edellä mainitun Sinikka Killisen mukaan Aalto oli kirjoittanut saksasta laudaturin ja puhui muutenkin sitä ”kuin syntyperäinen” (ks. Lahti 1997: 237). Myös Schildtin mukaan saksa oli nimenomaan Aallon repertuaarissa ”se hyvä kieli” (ks. Lahti 1997: 83). Natiivinäkökulma vahvistaa tulkinnan: arkkitehti Werner Blase-

rin mukaan Aallon saksa oli ”perfektiä” (ks. Lahti 1997: 198). Saksa vaikutti osaltaan myös Aallon kansainväliseen verkostoitumiseen: Aalto oli yhteydessä pääasiassa sellaisiin kansainvälisiin arkkitehteihin, jotka osasivat saksaa (Suhonen 1985: 9; Schildt 2007a: 286, vrt. myös 290, 423, 681; Charrington & Nava toim. 2011: 79; Aalto-Alanen 2021: 158). (Aallost ja saksan kielestä ks. myös Lahti 1997: 219, 252; Schildt 2007a: 521; Aalto-Alanen 2021: 146, 321.)

Esimerkit 6 ja 7 sisältävät kaksi autenttista näytettä Aallon tavasta kieleillä saksaksi; Aalto-Alasen (2021) sisältämän kirjeenvaihdon valossa tätä on tapahtunut verraten usein. Aino Aallolle lähetetyt kirjeet kertovat, että saksa on liittynyt muun muassa parin keskinäiseen hellittelyyn. Esimerkki 6 on samasta kirjeestä kuin esimerkki 1; Aalto hyödyntää saksankielisiä ilmauksia *körperlich und selisch* (’ruumiillisesti ja sielullisesti’) ja *Küss – leise – überall* (’suudelmia – hitaasti – kaikkialle’). Esimerkissä 7 taas on kirjeen loppuun sijoitettu saksankielinen ilmaus *Bin ganz verliebt an dir wegen deinen tapferen arbeit in Triennale. Süß* (’Olen aivan rakastunut sinuun urheiden triennaaliponnistelujesi vuoksi. Ihana’).

- (6) [– –] Paljon pusia rakas pikku Aino. Ikävä – körperlich und selisch – sinua on – mutta älä nyt tule hellämieliseksi – äläkä lähde suinpäin kotiin. Ressut [lapset] ulkona – Aurinko paistaa – lämmintä. Muista että voit olla vailla huolia siellä. Küss – leise – überall. (Aalto-Alanen 2021: 149.)
- (7) [– –] Paljon pusia – tule virkeänä kotia ja ota matka rauhallisesti. Bin ganz verliebt an dir wegen deinen tapferen arbeit in Triennale. Süß [– –] (Aalto-Alanen 2021: 215.)

Aalto-Alanen (2021: 146) toteaa, ettei saksan kielen käyttämistä ”pidä ihmetellä tai pitää hienosteluna tai sivistyksellä briljeeraamisena”. Näen kuitenkin, että tässä saksan kielen käyttö voidaan nähdä eräänlaisena Alvarin ja Ainon salaisena, kahdenkeskisenä kielenä, jossa on vahva emfaattinen ja emotionaalinen ulottuvuus (vrt. esim. Ellen Thesleffin ja Gordon Craigin monikieliseen kirjeenvaihtoon, Lönnroth 2016).

Aineisto valottaa myös ranskan roolia osana Aallon kielellistä elämäkertaa. Edellä nähdyssä esimerkissä 5 Schildt totesi, että Aallon ranska oli ”vähän avutonta”, ja Schildt oli esimerkiksi laatinut erään Aallon Pariisissa pitämän esitelmän ranskaksi tämän puolesta (ks. Lahti 1997: 83; myös Schildt 2007a: 280). Arkkitehti Tapio Nironen muistelee erästä Aallon ranskaksi pitämää esitelmää, jossa tämä oli sekoittanut sanat *luxurieuse* ’irstas’ ja *luxueuse* ’ylellinen’ (ks. Lahti 1997: 101; ranskankielisistä esitelmistä ks. myös Schildt 2007a: 601). Ranska kuului myös Aaltoon usein liitettyyn sivistyssanojen viljelyyn ja niillä kieleilyyn – Aallon on jopa ranskan taidollaan uskottu halunneen ärsyttää presidentti Kekkonen, jolla oli erään näkemyksen mukaan haasteita ranskan kanssa, mistä tosin on poikkeaviakin muistikuvia (Charrington & Nava toim. 2011: 254, 324). Tässä kieli voidaan siis nähdä eräänlaisena vallankäytön välineenä. Ranska kuului Aallon kielirepertuaariin koulussa erään arkistoaineistossa säilyneen juhlapuheen mukaan (ks. Schildt 1997: 16). Arkistoaineisto sisältää myös Aallon kieliharjoitteluvihon, johon tämä on listannut suomenkielisiä sanoja englanniksi ja ranskaksi. (Rans-

kan kielestä ks. myös Lahti 1997: 171, 318–319; Schildt 2007a: 602, 765; Charrington & Nava toim. 2011: 40, 120, 165–166, 228, 254, 324.)

Englannin kielestä kulkee Aallon kielielämäkerrassa monta tarinaa, joille on yhteistä lähinnä se, ettei englantia missään vaiheessa lukeutunut Aallon kielirepertuaarin vahvoihin kieliin (vrt. kuitenkin esimerkiksi 10), joskin on syytä korostaa, että sekin koheni vuosien mittaan (ks. esim. Aalto-Alanen 2021: 248). Hänen englannin kielen taitoaan kuvataan lähinnä kehnoksi (ks. esim. Charrington & Nava toim. 2011: 130). Tämä ei sinänsä yllätä: Aallon sukupolvelle englantia ei vielä ollut *lingua franca* (ks. Leppänen ym. 2009). Aineisto kuitenkin paljastaa, että Aalto piti esitelmiä englannin kielellä, joista osa on säilynytkin (ks. Lahti 1997: 83).

Aalto arvosti henkilökuntaa, joka osasi englantia (ks. Aalto-Alanen 2021: 260, jossa kerrotaan Aaltojen myös hyödyntäneen esimerkiksi neiti Olga Kosken asiantuntijuutta englanninkielisten kirjeiden laadinnassa, vrt. myös 406, 437, 439–440). Syitä lienee monia: yhtäältä hänen oma kielitaitonsa oli rajallinen, ja toisaalta hänen uudet kansainväliset avauksensa eritoten Yhdysvalloissa edellyttivät monipuolista kieliasiantuntijuutta (arkistoaineisto sisältää toimiston kirjeitä eri puolille maailmaa: Yhdysvaltoihin, Hollantiin, Ruotsiin, Italiaan, Brasiliaan, Tanskaan, Neuvostoliittoon jne.). Esimerkiksi arkkitehti Veli Paatelan mukaan Aalto etsi assistenttia, joka puhui hyvää englantia (ks. Lahti 1997: 110–111; Charrington & Nava toim. 2011: 119). Arkkitehti Jaakko Kontio puolestaan toteaa, että ainoa englanninkielinen sana, jonka Aalto osasi New Yorkin maailmannäyttelyn kiitossanoissaan vuonna 1939, oli *yes* (ks. Lahti 1997: 157; vrt. myös Charrington & Nava toim. 2011: 120). Toteamuksessa on todennäköisesti mukana asiaan kuuluvaa liioittelua, mutta kenties myös totuuden siemen – ja lisäksi tässä kaiken kaikkiaan nousee esiin kysymys siitä, mitä ”osaamisella” kulloinkin tarkoitetaan (ks. myös Schildt 1997: 185, jossa Aalto kertoo ajasta, jolloin hän osasi englantia vain kaksi sanaa: *good-bye*).

Aallon tavasta ääntää englantia tiedetään, että hän käytti amerikanenglantia yhdysvaltalaisten kanssa – samoin kuin ruotsinruotsia ruotsalaisten kanssa (ks. Lahti 1997: 278; vrt. myös Schildt 2007a: 342).⁹ Hän on ilmeisesti kuitenkin hallinnut molemmat englannin päävarieteetit tai – kuten hän professori Mauno Jokipiin mukaan on todennut – Harvardin ja Oxfordin englannit (ks. Lahti 1997: 328). Tämä on mielenkiintoista varieteettien erittelyn näkökulmasta. Toteamus on kiintoisa myös siksi, että siinä on havaittavissa ristiriita suhteessa siihen, mitä aiemmin todettiin Aallon lähinnä auttavasta englannin kielen taidosta. Aallon henkilöhistoriaa laajemmin tarkasteltaessa englantia on Aallon kielirepertuaarissa kieli, joka tulee kuvioihin pääasiassa vasta 1940-luvulla, jolloin Aalto toimi vierailevana professorina MIT:ssä (Schildt 1997: 8, 225). (Aallosta ja englannin kielestä ks. myös Lahti 1997: 114–115, 244, 338, 348–350; Schildt 1997: 248; 2007a: 423, 429, 548.)

9. Aallon humoristissävyyteinen toteamus Malmössä 1957 pidetyssä juhlaesitelmässä ”Arkkitehtien paratiisijätös” on maininnan arvoinen: ”En ole varma sanojeni valinnasta. Suonette anteeksi, etten hallitse kieltä. En osaa riikinruotsia, vaan otan käyttöön maaseuturuotsin, jota on viljelty pohjoisessa miltei Lapin rajoilla. Tietenkään en puhu skoonelaisittain ja vielä vähemmän sillä kielellisellä hienostuksella, joka on Pohjolassa kaiken huippuna: malmölaisittain. Toivon, että kuitenkin ymmärrätte minua.” (Schildt 1997: 215.)

Esimerkit 8 ja 9 ovat jälleen otteita Aaltojen kirjeenvaihdosta, mutta tällä kertaa englannin näkökulmasta. Esimerkki 8 on lyhyt sähkösanoma Ainolle marraskuussa 1945, ja esimerkki 9 on ote pitkästä USA:ssa saman vuoden joulukuussa kirjoitetusta kirjeestä, mikä myös osaltaan selittää runsaan englannin käytön. Näyte kuvastaa Aallon usein suosimaa tapaa upottaa vieraskielisiä elementtejä ajatusviivoin.

- (8) LANDED IN NEWYORK [sic!] VIA BERMUDA MIRROR LIKE OCEAN REFLECTING YOUR SMILE = ALVAR + (Alvar Aallon sähkösanoma Ainolle 7.11.1945; Aalto-Alanen 2021: 324.)
- (9) [- -] Seuraava kirje on vakava elämänohjelma meille, – the flowers of the creative garden of Aino and Alvar Aalto – sitä varten tämä matka on tehty. Olen täällä saanut täyden itsevarmuuteni takaisin – Harward [sic!] is nothing – MIT is nothing – The power in the world is nothing – there is nothing outside ourselves – the moral is not organisation and civilization – it is the creative power in pikku Aino ja meissä itsessämme. [- -] (Aalto-Alanen 2021: 367.)

Italia oli Aallolle tärkeä maa, ja hän osasi myös jonkin verran italiaa, tosin ei omasta mielestään kylliksi (ks. Charrington & Nava toim. 2011: 228). Sisko Härmälä muistelee jopa, miten Aallon auton hansikaslokerosta saattoi löytää italian kielen verbiopin (ks. Lahti 1997: 49). Aallolle oli myös tärkeää näyttää, että hän hallitsi italiaa kaikkine puutteineenkin (ks. Lahti 1997: 51). Esimerkiksi Schildtin mukaan Aalto ei juurikaan osannut italiaa (ks. esimerkkiä 5). Kuten niin monen muun Aallon reper-tuaarin kielen suhteen, myös italiasta on olemassa liuta kansanlingvistisiä anekdooteja: Aallon puhujanlahjoista kerrotaan esimerkiksi, että hän oli pitänyt Italiassa esitelmän ”italian kielen parilla sanalla” luullen puhuvansa arkkitehdeille mutta olikin puhunut vahingossa väärälle yleisölle, gynekologeille, mikä oli johtanut raikuvuon ap-lodeihin (ks. Lahti 1997: 125). (Aallosta ja italian kielestä ks. myös Lahti 1997: 53, 171–172; Charrington & Nava toim. 2011: 120–121.)

Kun pohditaan sitä, miten Aalto elämänsä aikana arvotti kieliä, aineistosta nousee esiin yksi kieli, jota hän näyttää arvostaneen kaikkein eniten: latina. Veli Paatela on todennut, että Aalto oli erityisen ylpeä latinan taidostaan, ja arkkitehti Karl Fleigin mukaan latina oli kieli, josta Aalto piti (ks. Lahti 1997: 118, 208). Latinan on nähty olleen myös osa Aallon ”imagoa” (ks. Lahti 1997: 188; vrt. Jyväskylän maineeseen ”Suomen Ateenana”). Häntä pidettiin siis yleisesti latinistina ja klassisten kielten ja kirjallisuuden tuntijana (ks. Charrington & Nava toim. 2011: 120–121), mikä tosin on paljon sanottu ottaen huomioon Aallon melko vähäisen koulutuksen kyseisessä kielessä. Latina näkyy hänen töissään selvästi, samoin kuin humanismin muu sivistysperintö: Aalto käytti latinaa niin nimimerkeissään kuin puheissaankin (ks. Lahti 1997: 333; lisäksi Charrington & Nava toim. 2011: 227). (Aallosta ja latinan kielestä ks. myös Lahti 1997: 170, 333–334; Schildt 1997: 267.) Kreikkaakin hän olisi halunnut osata, koska ei professori Päivö Oksalan mukaan halunnut ”kuolla barbaarina” (ks. Lahti 1997: 367; myös Schildt 1997: 282–283). Klassisilla kielillä on – kenties aikaankin sidotuista syistä – ollut Aallolle tärkeä status- ja symboliarvo (vrt. Bourdieu 1977).

Muista pohjoismaisista kielistä kuin ruotsista tiedot ovat vähäiset, vaikka Aallon pohjoismaiset kontaktit tunnetaankin melko kattavasti. Kuten edellä todettiin, hänen ruotsinsa oli aineiston valossa moitteetonta, *oklanderlig* (ks. Schildt 2007a: 244). Lisäksi tiedetään, että Aalto luki tanskalais-norjalaista Ludvig Holbergia.¹⁰ Hän luki myös August Strindbergiä kuten muutakin skandinaavista ja Skandinaviassa tarjolla ollutta kirjallisuutta (ks. Schildt 1997: 12, 158, 174, 203, 241; Charrington & Nava toim. 2011: 50–51, 88). Aallon kirjastossa tiedetäänkin olleen paljon erikielisiä kirjoja, esimerkiksi Johann Wolfgang von Goethea ja Jacob Burckhardtia alkuperäiskielellä saksaksi (ks. Schildt 2007a: 418, 644). Hänen yhteyksistään suomenkieliseen kirjallisuuteen tai suomenkielisiin kirjailijoihin ei ole juuri tietoa. Sen sijaan mielenkiintoinen kulttuuriyhteys on suomenruotsalainen Elmer Diktonius, joka asui Aallon koulukaupungissa Jyväskylässä 1920-luvulla (ks. Schildt 2007a: 164). Aallon tiedetään osanneen myös hieman venäjää, mutta tämän kielen suhteen tiedot ovat toistaiseksi vajavaiset (ks. Schildt 1997: 283; 2007a: 87, 641–642; Charrington & Nava toim. 2011: 120).

4.3 Artek ja arkkitehtitoimisto – kaksi kielellistä kontekstia ja yhteisöä

Aalto oli kosmopoliitti henkilö, joka työnsä kautta kohtasi monia kieliä ja kulttuureita. Kielellisen ajankuvan kannalta on kiintoisaa tarkastella, millaisen kuvan aineisto antaa niistä kielellisistä konteksteista, joissa Aalto toimi ja vaikutti. Samoin on syytä tarkastella, tuoko aineisto lisävaloa Aallon kielellisiin näkemyksiin ja preferensseihin tai peräti kielelliseen identifiikaatioon (ks. luvussa 2 mainitut lähteet). Kaksi kielellistä kontekstia ovat artikkelin teeman kannalta erityisen tärkeitä: Artek (Suhonen 1985) ja Aallon arkkitehtitoimisto, *byroo* (Charrington & Nava toim. 2011).

Vuonna 1935 Aino ja Alvar Aalto, Maire Gullichsen ja Nils-Gustav Hahl perustivat Artekin, suomalaisen designin lippulaivan, jonka tarkoitus oli ”harjoittaa huonekalujen kauppaa sekä näyttelyjen avulla ja muulla tavoin edistää nykyaikaista asuntokulttuuria” (Suhonen 1985: 5). Gullichsenin ja Hahlin äidinkieli oli ruotsi, ja Suhonen (1985: 64) onkin otaksunut, että ruotsin kieli oli yksi kolmikkoa – ei siis nelikkoa – yhdistävä tekijä (Hahlin tuotannosta ks. Hahl 1943, jossa on Aallon ruotsiksi laatimat loppusanat, ja kielitaidosta ks. Suhonen 1985: 9, 22, 26, vrt. myös 92; Schildt 2007a: 326; Aalto-Alanen 2021: 122, 312). Artekin historiassa todetaan, että niin kutsuttu kielikysymys oli asia, josta ei juurikaan perustettu, ja johtokunnan kokouspöytäkirjatkin laadittiin suomeksi. (Suhonen 1985: 64–65; kielikysymyksestä ks. Paunonen 2020.) Suomenkielisellä Aino Aallolla oli Artekissa merkittävä rooli muun muassa toimitusjohtajana, mikä on mahdollisesti voinut vaikuttaa käytettyyn kieleen. Muutenkin voidaan sanoa, että Artek oli nimenomaan Aino Aallon ”reviiri”, kun taas arkkitehtitoimisto oli Alvar Aallon. Helsingissä sijainnut Artek oli siis yksi Aallon kielellisistä yhteisöistä, samoin kuin hänen arkkitehtitoimistonsa, jossa työskenteli monia ulkomaalaisia, eritoten niin sanottu Sveitsin kaarti, ja jossa monipuolisen kielitaidon arvo tunnustettiin (ks. esim. Suhonen 1985: 51; Lahti 1997: 103,

10. Teoksessa Lahti 1997: 50, 69 nimi on erheellisesti Holmberg.

131, 278).¹¹ Yksi kirjallisuudessa esiin nouseva esimerkki monipuolisen kielitaidon arvostuksesta on Artekissa pitkän uran tehnyt Sonja Sandell (ks. Lahti 1997: 245; myös Suhonen 1985: 96).

Nuori Aalto on erityisen kiinnostava mutta samalla haastava kielihistoriallisen kontekstualisoinnin kannalta verrattuna ikääntyneeseen professoriin ja akateemikkoon, jolla on kiistaton asema ”kansakunnan kaapin päällä” (elämän kielellisistä käänteistä ks. Latvala-Harvilahti & Olsson 2020: 208–215). Esimerkiksi Aallon koulukaupunki Jyväskylä oli vielä Aallon elinaikana varsin yksikielinen: vuonna 1900 kaupungissa oli vajaat 3 100 asukasta ja heistä noin 96 prosenttia suomenkielisiä, ruotsinkielisiä noin 4 prosenttia, eikä muunkielisiä ollut tilastoissa kuin ani harva (0,1 %). Kaksikymmentä vuotta myöhemmin – siis 1920-luvulla, jolloin Aallot muuttivat pois – kaupungissa oli vajaat 5 700 asukasta, joista noin 97 prosenttia suomenkielisiä ja noin 3 prosenttia ruotsinkielisiä. Muunkielisiä ei vuoden 1920 tilastoissa ollut enää yhtään (Tommila 1970–1972). Schildtin (2007a: 26, kirjoittajan suomennos) toteamus, että 1900-luvun alun Jyväskylä oli ”suuressa määrin” kaksikielinen, on ainakin tilastojen valossa liioiteltu. Vuonna 1837 perustetusta kaupungista puuttui vanha ruotsinkielinen porvaristo, kuten Schildt (2007a: 61) itsekin toteaa. Schildt on myös muistellut, että Aalto täysin kaksikielisenä oli ylipäänsä liberaali kieliasioissa ja muutoinkin kaksikielisyyden puolestapuhuja, kuten esimerkiksi 4 ilmenee (ks. Lahti 1997: 84; Schildt 1997: 173; 2007a: 126). Myös edellä esitetty luonnehdinta siitä, että Artekissa kielikysymys ei kuulunut agendalle, vahvistaa tätä näkemystä. Lisäksi Aalto on eräässä italialaiselle lehdelle antamassaan haastattelussa antanut tunnustusta suomalaisten koulujen monipuoliselle kielenopetukselle (ks. Schildt 1997: 39, vrt. myös s. 16).

Artekin lisäksi toinen tärkeä kielellinen miljöö Aallon elämässä oli hänen arkkitehtitoimistonsa Helsingin Munkkiniemen Tiilimäessä. Siellä työskenteli vuosien mittaan joukko ulkomaalaisia, ja ajoittain ulkomaalaisia oli jopa kolmannes henkilökunnasta. Ennen Tiilimäkeä toimisto oli niin ikään Munkkiniemessä, mutta kotitalossa Riihitiellä, ja myös siellä työskenteli ulkomaalaisia. Itse asiassa ensimmäiset ulkomaalaiset olivat töissä jo Turun-toimistossa. 1950-luvun puolivälissä valmistuneen Tiilimäen toimiston ilmapiiri oli kansainvälinen, ja piirustushuoneessa puhuttiin Vezio Navan mukaan kuutta–seitsemää kieltä (ks. Charrington & Nava toim. 2011: 31, 281). Vuosina 1961–1984 Aallon toimistossa työskennellyt Nava muistelee Tiilimäkeä esimerkissä 10, joka valottaa Aallon eli tuttavallisemmin *maestron* tapaa käyttää osamiaan kieliä. Esimerkistä käy ilmi, että Aalto vaihteli kieliä vastaanottajan mukaan ja mukana oli performanssia, jonka Nava kiinnostavasti tunnisti. Muistikuvasta huokuu Aallon halu ”briljeerata” monipuolisella kielitaidollaan ja näin myös osaltaan rakentaa kielitaiturin identiteettiä.

- (10) Aalto actually spoke many languages, and when he came to the studio and walked past our tables he talked, in addition to Finnish, in Swedish to Swedish-speaking Finns, in German to his Swiss colleagues, and in French to

11. Sveitsi oli yksi Aallon suosikkikohteista Pohjoismaiden ohella (Schildt 2007a: 652; ks. myös Jokinen & Maurer toim. 1998).

we Italians or 'Latins'. He spoke English well, of course, and having studied Latin in school he could speak a little Italian, and he also spoke a bit of Russian. The *maestro* liked to show off this talent in the presence of guests, especially Americans; showing his guest the draughting room, he would look around for an employee to whom he could ask a question in French. Then, after a brief exchange of words, Aalto would turn to apologize to his monoglot guest. We knew this habit and were always ready to play the game. (Charrington & Nava toim. 2011: 35.)

Aineiston valossa on selvää, että toimistossa ehkä juuri monista ulkomaalaisista johtuen mitä ilmeisimmin arvostettiin kielitaitoa (ks. esim. Lahti 1997: 110–111, 278; Schildt 2007a: 658, 707). Toimistoon rakentui aito monikielinen miljöö erityisesti monipuolisen kielten arvostuksen ansiosta (vrt. nykypäivän englantiin *lingua francana*). Kielitaito oli yksi tärkeä kriteeri henkilökuntaa valittaessa, ja Aallon on sanottu myös tietoisesti palkanneen ulkomaalaisia arkkitehteja (ks. Charrington & Nava toim. 2011: 62). Vezio Navan mukaan Aalto pyrki aina puhumaan kullekin työntekijälle ja muille kollegoille tämän omaa kieltä (ks. Lahti 1997: 171; ruotsista ks. Charrington & Nava toim. 2011: 239, 248).

5 Pohdintaa

Tämän tutkimuksen valossa Alvar Aalto oli oman aikansa monikielinen kulttuurihenkilö, jonka kielellinen repertuaari ja kielelliset resurssit olivat sangen moniulotteisia ja vivahteikkaita. Aalto on hallinnut useita kieliä, ”kieleilnyt” niillä niin yksityisissä kuin julkisissa puheenvuoroissaan ja vieläpä tuntunut mieluusti ”briljeeraavan” monipuolisella kielitaidollaan. Aineisto korostaa hänen luontevaa kaksikielisyyttään suomen ja ruotsin käyttäjänä, mutta lisäksi se sisältää monia aikalaisnäkemysjä, jotka painottavat ylipäänsä kielten merkitystä hänelle. Moni Aaltoa muisteleva on halunnut tuoda esiin hänen kielellisen ulottuvuutensa, mikä on jo sinänsä huomionarvoista: kieli on ollut jotakin, mistä hänet muistetaan ja halutaan muistaa. Tiedämme siis Aallosta enemmän kielenkäyttäjänä aikalaisten silmin kuin hänen omien sanojensa kautta. Aineiston luonne ja laatu tarjoavat tähän osittaisen selityksen. Erityisen antoisiksi ovat osoittautuneet Lahden (1997) sekä Charringtonin ja Navan (2011) toimittamat teokset, mutta myös Schildt (1997, 2007a) ja Aalto-Alanen (2021) sisältävät monia kielinäkökulmasta mielenkiintoisia havaintoja, joita tutkimuksen on syytä jatkossa entisestään syventää.

Kenenkään kielellistä elämäkertaa ei voi kuvata tyhjentävästi, siitä pitävät huolen jo kielen tilanteisuus ja kielten rajojen problematiikka. Tämä artikkeli on avaus soveltavan kielentutkimuksen saralla, ja sen päämääränä on tarkentaa kuvaa Aallon henkilöstä kielitieteellisestä näkökulmasta kulttuurihistoriaa unohtamatta. Kirjallisuutta analysoimalla saamme suoria ja epäsuoria näkemysjä Aallon kielistä, mutta samalla kohtaamme joukon lähdekriittisiä ongelmia, jotka liittyvät muun muassa tulkinnan haasteisiin (vrt. esimerkkiin 4). Tutkijan on pystyttävä puntaroimaan kunkin lähteen

kielihistoriallista todistusarvoa ja kontekstia sekä pyrittävä kohti synteesiä käytettävissä olevan aineiston avulla.

Tässä tutkimuksessa olen nostanut esiin Aallon aikaisten ja elämäkerturin näkemysten lisäksi myös Aallon omia kielellisiä tuotoksia, jotka syventävät kuvaa yli ja ohi maallikkojen aikaistulkintojen. On huomionarvoista, että aineisto sisältää melko vähän – jos lainkaan – Aallon itsensä esittämiä näkemyksiä omista kielellisistä valinnoistaan ja preferensseistään, saati identiteetistään ja identifikaatiostaan. Tätä selittävät muun muassa Aallon haluttomuus oman henkilöhistoriansa dokumentointiin ja säilyneen aineiston lähdekriittiset ulottuvuudet (vrt. esim. Schildt 2007a: 456). Aallon usein viljelemä saksankielinen Nietzsche-sitaatti ”Nur die Dunkelmänner blicken zurück” – vapaasti suomennettuna ’Vain epämääräiset henkilöt katsovat taakseen’ – on tässä suhteessa paljonpuhuva (ks. Lahti 1997: 77; Schildt 1997: 274; 2007a: 15). Tämän artikkelin anti kielielämäkertatutkimukselle on ennen kaikkea historiallinen ja tietokirjallisuuteen pohjautuva (ml. Aalto-Alasen 2021 sisältämä kirjeenvaihto). Samalla artikkeli tarjoaa uuden näkökulman monitieteiseen Aalto-tutkimukseen, joka ammentaa kielen lähihistoriasta 1800-luvun lopulta 1970-luvulle.

Artikkelissa olen syventänyt kuvaa siitä, mitä kieliä Aalto käytti ja myös sitä, miten hän suhtautui niihin, mutta sen lisäksi olen tarkastellut kielellisiä miljöitä, joissa hän toimi. Aallossa riittää tutkittavaa myös tulevaisuudessa, ja olenkin tällä artikkelilla halunnut osoittaa, että myös kielentutkimus voi antaa oman panoksensa Aalto-tutkimukseen. Aallon kielten tutkimusta hankaloittaa muun muassa se, että Aalto Schildtin (1997: 7, ks. myös 57) mukaan kammosi ”saarnaajanroolia”, mikä johti siihen, että hän ”kieltäytyi puhumasta suoraan paperista sekä akateemisena luennoitsijana että juhlaesitelmäijänä”. Monet Aallon puheet saavuttivat aikoinaan suurta suosiota ja niitä myös toivottiin painettaviksi, mutta monesti ainoa jälkeen jäänyt dokumentaatio olivat toimittajien sanomalehtiartikkelit (Schildt 1997: 7). Moni säilynyt Aalto-lähde ei siis välttämättä ole sana sanalta se, minkä Aalto tosiasiallisesti esitti: pikakirjoittajat korvattiin monesti magnetofoneilla, sihteerit purkivat tekstit nauhalta paperille, ja suullisia esitelmäkin nauhoitettiin vasta myöhemmin (ks. esim. Schildt 1997: 8, 57). Hän ei myöskään antanut suurempaa painoarvoa kirjallisille kannanotoilleen: sillä, mitä arkkitehti sanoo, ei nimittäin ollut hänen mukaansa ”pahuksenkaan merkitystä” (ks. Schildt 1997: 8, 185).

Tämä kielielämäkerta edustaa Alvar Aallon kieltä kokoavasti tarkastelevaa tutkimussuuntausta, jonka tarkoituksena on ollut luoda synteesiä elämäkerrallisen ja henkilöhistoriallisen aineiston avulla. Suomen-, ruotsin- ja englanninkielisessä kirjallisuudessa pääsevät ääneen monet tahot. Aallon toiminta on ollut niin laajaa ja monipuolista, että on sanomattakin selvää, että tutkittavaa on aina väitöskirjatasolle asti. Jatkossa olisikin kiinnostavaa pureutua esimerkiksi kotimaisissa ja ulkomaisissa arkistoissa olevaan aineistoon ja pyrkiä niiden avulla tarkentamaan kuvaa monikielisestä Aallostä ja samalla sitomaan tämä entistä elimellisemmin oman aikansa kielelliseen lähihistoriaan ja yhteiskunnalliseen kehyykseen. Samoin Aallon kontaktit niin Suomessa, muissa Pohjoismaissa kuin näiden ulkopuolellakin ovat tärkeä tutkimuskohde esimerkiksi kielellisten verkostojen näkökulmasta. Mahdollinen olisi jopa vieläkin tarkempi kansanlingvistinen valonheitin metakieleen eli siihen, miten Aallon kielestä ja kielenkäytöstä lopulta puhutaan.

Lähteet

Aineistolähde

Alvar Aalto -säätiön arkisto, Jyväskylä.

Kirjallisuuskäsitteet

- AALTO-ALANEN, HEIKKI 2021: *Rakastan sinussa ihmistä. Aino ja Alvar Aallon tarina*. Helsinki: Otava.
- BLACKLEDGE, ADRIAN – CREESE, ANGELA 2016: A linguistic ethnography of identity. Adopting a heteroglossic frame. – Sian Preece (toim.), *The Routledge handbook of language and identity* s. 272–288. London: Routledge.
- BLACKLEDGE, ADRIAN – PAVLENKO, ANETA 2001: Negotiation of identities in multilingual contexts. – *International Journal of Bilingualism* 5 (3) s. 243–257. <https://doi.org/10.1177/13670069010050030101>.
- BLOMMAERT, JAN – BACKUS, AD 2011: Repertoires revisited. 'Knowing language' in superdiversity. – *Working Papers in Urban Language and Literacies* 67 s. 1–26.
- 2013: Superdiverse repertoires and the individual. – Ingrid de Saint-Georges & Jean-Jacques Weber (toim.), *Multilingualism and multimodality. The future of education research* s. 11–32. Rotterdam: Sense Publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6209-266-2_2.
- BLOMMAERT, JAN – VARIS, PIIA 2013: Enough is enough. The heuristics of authenticity in superdiversity. – Joana Duarte & Ingrid Gogolin (toim.), *Linguistic superdiversity in urban areas. Research approaches* s. 143–160. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hsl.2.10blo>.
- BOURDIEU, PIERRE 1977: The economics of linguistic exchanges. – *Social Science Information* 16 (6) s. 645–668.
- BUSCH, BRIGITTA 2012: The linguistic repertoire revisited. – *Applied Linguistics* 33 (5) s. 503–523. <https://doi.org/10.1093/applin/ams056>.
- 2017: Biographical approaches to research in multilingual settings. Exploring linguistic repertoires. – Marilyn Martin-Jones & Deirdre Martin (toim.), *Researching multilingualism. Critical and ethnographic approaches* s. 46–59. London: Routledge.
- CENOZ, JASONE 2013: Defining multilingualism. – *Annual Review of Applied Linguistics* 33 s. 3–18. <https://doi.org/10.1017/S026719051300007X>.
- CHARRINGTON, HARRY – NAVA, VEZIO (toim.) 2011: *Alvar Aalto. The mark of the hand*. Helsinki: Rakennustieto.
- DABÓCZY, KATALIN 2020: Monikielisten vanhempien kielivalintoja perheessä. – Kaarina Hippi, Hanna Lappalainen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa* s. 173–201. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GRUZDEVA, EKATERINA – JANHUNEN, JUHA 2020: Antropologinen lingvistiikka. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 721–748. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- GUMPERZ, JOHN J. 1964: Linguistic and social interaction in two communities. – *American Anthropologist* 66 (6) s. 137–153. https://doi.org/10.1525/aa.1964.66.suppl_3.02a00100.
- HAHL, NILS GUSTAV 1943: *Om konst och konstindustri*. Efterlämnade skrifter med en epilog

- av Alvar Aalto. Samlade och utgivna av Hans Kutter. 2. painos. Helsinki: Artek.
- HAKOSALO, HEINI – JALAGIN, SEIJA – JUNILA, MARIANNE – KURVINEN, HEIDI (toim.) 2014: *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HASSINEN, SIRJE 2002: *Simultaaninen kaksikielisyys. Läheiset sukukielet viro ja suomi rinnakkain*. Oulu: Oulun yliopisto.
- HIPPI, KAARINA 2020: Monikielisyteen suhtautuminen kielielämäkertojen valossa. – Kaarina Hippi, Hanna Lappalainen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa* s. 105–142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HIPPI, KAARINA – LAPPALAINEN, HANNA – NUOLIJÄRVI, PIIRKKO (toim.) 2020: *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2020: Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa hankkeena ja aineistona. – Kaarina Hippi, Hanna Lappalainen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa* s. 11–50. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2021: Suomalaisten kielellistä elämää ja kielivalintoja. Näkökulmia monikielisyteen. – *Virke* 1/2021 s. 4–7.
- JOKINEN, TEPPO 1998: Aus dem Familienalbum. Ein Gespräch mit Hanni Alanen und Hamilkar Aalto. – Teppo Jokinen & Bruno Maurer (toim.), *”Der Magus des Nordens.” Alvar Aalto und die Schweiz* s. 13–30. Zürich: Gta.
- JOKINEN, TEPPO – MAURER, BRUNO (toim.) 1998: *”Der Magus des Nordens.” Alvar Aalto und die Schweiz*. Zürich: Gta.
- KESKIMAA, SARI 2018: *Kalle Päätalon Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Oulu: Oulun yliopisto.
- KNIF, HENRIK 2021: *Göran Schildt. Två liv*. 2. painos. Helsinki: Gummerus.
- LAHTI, LOUNA 1997: *Alvar Aalto ex intimo – aikalaisten silmin*. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- LATVALA-HARVILAHTI, PAULIINA – OLSSON, PIA 2020: Paluu kielelliselle kotiseudulle. – Kaarina Hippi, Hanna Lappalainen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa* s. 202–224. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LEHTONEN, HEINI – PÖYHÖNEN, SARI 2020: Lingvistinen etnografia toimintayhteisöissä. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 345–373. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- LEPPÄNEN, SIRPA – PITKÄNEN-HUHTA, ANNE – NIKULA, TARJA – KYTÖLÄ, SAMU – TÖRMÄKANGAS, TIMO – NISSINEN, KARI – KÄÄNTÄ, LEILA – VIRKKULA, TIINA – LAITINEN, MIKKO – PAHTA, PÄIVI – KOSKELA, HEIDI – LÄHDESMÄKI, SALLA – JOUSMÄKI, HENNA 2009: *Kansallinen kyselytutkimus englannin kielestä Suomessa. Käyttö, merkitys ja asenteet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3815-4>.
- LESKELÄ-KÄRKI, MAARIT 2013: Samastumisia ja etääntymisiä. Elämäkerta historian-tutkimuksen kysymyksenä. – Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.), *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä* s. 25–48. 2. painos. Turku: k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto.

- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA – HAMUNEN, MARKUS – KONSTENIUS, REETTA – MIESTAMO, MATTI – NIKANNE, URPO – SINNEMÄKI, KAIUS 2020: Alkusanat. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. v–x. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- LÖNNROTH, HARRY 2016: ”Sie sagen skål und Herre gud und arrivederci.” On the multilingual correspondence between Ellen Thesleff and Gordon Craig. – *Journal of Finnish Studies* 19 (1) s. 104–120.
- 2020: Philology. – *Oxford research encyclopedia of literature*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.999>.
- MANTILA, HARRI 2010: Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 179–205. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MONONEN, KAARINA 2020: Mitä kielielämäkerrat kertovat? – *Gerontologia* 34 (1) s. 65–67. <https://journal.fi/gerontologia/article/view/89396/> (18.6.2021).
- MONONEN, KAARINA – LAPPALAINEN, HANNA 2020: Taidetta ja tutkimusta näyttelyssä. Kuinka valokuvat yhdistyvät kielellisiin elämäkertoihin? – Heli Paulasto & Sari Pöyhönen (toim.), *Kieli ja taide. Soveltavan kielentutkimuksen ja taiteen risteämiä. Language and the arts. Creative inquiry in applied linguistics* s. 1–31. AFinLA-e. <https://doi.org/10.30660/afinla.84523>.
- MUSTANOJA, LIISA – TERVOLA, MAIJA – SANDBERG, KIRSI – O’DELL, MICHAEL 2017: Kielen resurssit ja yhteiskunnallinen eriarvoistuminen. – Sirkku Latomaa, Emilia Luukka & Niina Lilja (toim.), *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa. Language awareness in an increasingly unequal society* s. 161–180. AFinLAN vuosikirja 2017. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys.
- NISKANEN, AINO 2018: Surrounded by Aalto. On Aalto studies in Finland and elsewhere. – Esa Laaksonen & Silvia Micheli (toim.), *Aalto beyond Finland vol. 2. Projects, buildings and networks* s. 95–104. Helsinki: Rakennustieto.
- PANTZAR, MIKA 2004: Amerikan Aalto. Amerikkaa Suomeen ja Suomea Amerikkaan. – Marianne Aav, Jukka Savolainen & Eeva Viljanen (toim.), *Alvar Aalto. Muotoilija, filosofi. 8 näkökulmaa* s. 60–83. Helsinki: Designmuseo.
- PAUNONEN, HEIKKI 2020: Jokaisella on oikeus omaan kieleen. – Kaarina Hippi, Hanna Lappalainen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa* s. 51–101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAVLENKO, ANETA 2007: Autobiographic narratives as data in applied linguistics. – *Applied Linguistics* 28 (2) s. 163–188. <https://doi.org/10.1093/applin/ammoo8>.
- PAVLENKO, ANETA – BLACKLEDGE, ADRIAN 2004: Introduction. New theoretical approaches to the study of negotiation of identities in multilingual contexts. – Aneta Pavlenko & Adrian Blackledge (toim.), *Negotiation of identities in multilingual contexts* s. 1–33. Clevedon: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853596483-003>.
- PIETIKÄINEN, SARI 2012: Kieli-ideologiat arjessa. Neksusanalyysi monikielisen inarinsaamenpuhujan kielielämäkerrasta. – *Virtittäjä* 116 (3) s. 410–442.
- PRIIKI, KATRI 2020: Mikä kielessä ärsyttää? – Kaarina Hippi, Hanna Lappalainen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa* s. 288–331. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PRIIKI, KATRI – MONONEN, KAARINA – LAPPALAINEN, HANNA 2018: Monitieteinen

- tutkimushanke nykysuomalaisten kielellisistä elämäkerroista. – *Sananjalka* 60 s. 260–267. <https://doi.org/10.30673/sja.72973>.
- SARJE, KIMMO 2004. Aalto ja sanat. – Marianne Aav, Jukka Savolainen & Eeva Viljanen (toim.), *Alvar Aalto. Muotoilija, filosofi. 8 näkökulmaa* s. 26–47. Helsinki: Designmuseo.
- SCHILDT, GÖRAN (toim.) 1972: *Alvar Aalto. Luonnoksia*. Helsinki: Otava.
- 1982: *Valkoinen pöytä. Alvar Aallon nuoruus ja taiteelliset perusedeat*. Suomentanut Raija Mattila. Helsinki: Otava.
- 1985: *Nyky aika. Alvar Aallon tutustuminen funktionalismiin*. Suomentanut Raija Mattila. Helsinki: Otava.
- 1990: *Inhimillinen tekijä. Alvar Aalto 1939–1976*. Suomentanut Raija Mattila. Helsinki: Otava.
- 1997: *Näin puhui Alvar Aalto*. Helsinki: Otava.
- 2004: Alvar Aallon äidinkieli oli ruotsi. – *Helsingin Sanomat* 17.6.2004.
- 2007a: *Alvar Aalto – en levnadsteckning*. Jyväskylä: Alvar Aalto-museet.
- 2007b: *Alvar Aalto – elämä*. Suomentanut Raija Mattila. Jyväskylä: Alvar Aalto -museo.
- SPOTTI, MASSIMILIANO – BLOMMAERT, JAN 2017: Bilingualism, multilingualism, globalization, and superdiversity. Toward sociolinguistic repertoires. – Ofelia García, Nelson Flores & Massimiliano Spotti (toim.), *The Oxford handbook of language and society* s. 161–178. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190212896.013.1>.
- SUHONEN, PEKKA 1985: *Artek. Alku, tausta, kehitys*. Helsinki: Artek.
- TOMMILA, PÄIVIÖ 1970–1972: *Jyväskylän kaupungin historia 1–2. 1837–1965*. Jyväskylä: Gummerus.
- VERSCHIK, ANNA 2002: Linguistic biographies of Yiddish speakers in Estonia. – *Folklore* 20 s. 38–52. <https://doi.org/10.7592/FEJF2002.20.yiddish>.
- VILJO, EEVA MAIJA 1997: Aalto, Alvar. – *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-001408>.

Muut lähteet

- Aalto*. Ohjaus Virpi Suutari. Euphoria Film 2020.
- Yle Fem 2021 = 95-vuotias Jutta Zilliacus ymmärtää koronasukupolvea. Sota varasti viisi vuotta nuoruudestani. Daniel Olin 7.3.2021 <https://areena.yle.fi/1-50628088> (28.4.2023).

“Let’s knock them dead!” The linguistic biography of Alvar Aalto

Alvar Aalto (1898–1976) is the most renowned architect in Finland internationally, and his life and work are constantly being studied all over the world. Aalto’s personal history includes an exceptionally diverse linguistic dimension, and he was a well-known cosmopolitan and polyglot in his time. However, to date his linguistic history has not been studied. The aim of this study is to fill this gap in Finnish and international Aalto scholarship by writing Aalto’s linguistic biography. The article puts together for the first time the linguistic repertoire and resources of the multilingual and verbally gifted Aalto and sets them in the wider context of linguistic studies, thus paving the way for future research on the topic. The study adds to our knowledge of Aalto’s life, especially from a linguistic perspective and in the context of twentieth-century history.

The primary corpus for this study consists of two complementary sets of data: existing literature on Aalto, and archive materials. Most important in the literature are the many studies on Aalto in Finnish, Swedish and English, which are examined by qualitative close reading. This data is supplemented from the archives of the Alvar Aalto Museum in Jyväskylä, Finland, which have hitherto not attracted much attention from earlier linguistic scholars. The result is an exhaustive synthesis of Aalto’s linguistic repertoire and resources based on polyphonic literary documentation. The data is examined with three themes in mind: Aalto’s use of Finnish and Swedish; Aalto’s use of foreign languages; and Aalto’s linguistic contexts and communities, especially Artek and Aalto’s firm of architects. Each one includes questions about language choice, linguistic preferences, and linguistic competence. With their help, the picture of the multilingual Aalto begins to take shape and come into focus.

”Lyödään ne hepnaadilla!”

Alvar Aallon kielellinen elämäkerta

Alvar Aalto (1898–1976) on maamme kansainvälisesti tunnetuin arkkitehti, jonka henkilöä ja tuotantoa tutkitaan jatkuvasti eri puolilla maailmaa. Aalto oli oman aikansa kosmopoliitti ja polyglotti, jonka henkilöhistoriaan sisältyy poikkeuksellisen monisyinen kielellinen ulottuvuus. Hänen kielellistä historiaansa ei ole kuitenkaan tutkittu aiemmin soveltavan kielentutkimuksen näkökulmasta. Tämän artikkelin tavoite onkin paikata tätä kotimaisen ja kansainvälisen Aalto-tutkimuksen aukkoa laatimalla Aallon kielellinen elämäkerta. Artikkelit tuo kielitaitoisen ja verbaalisesti lahjakkaan Aallon kielellisen repertuaarin ja kielelliset resurssit ensimmäistä kertaa kootusti laajempaan kielitieteelliseen keskusteluun ja mahdollistaa näin myös aiheen jatkotutkimuksen. Tutkimus täydentää tietämystämme Aallon henkilöhistoriasta, semminkin kun hän on osa 1900-luvun kielellistä kirjoja ja lähistoriaa.

Tutkimuksen primääriaineisto koostuu kahdesta toisiaan täydentävästä aineistokokonaisuudesta: kirjallisuudesta ja arkistoaineistosta. Tutkimuksen ensisijainen aineisto on laaja Aaltoa käsittelevä suomen-, ruotsin- ja englanninkielinen tietokirjallisuus, jota luetaan kvalitatiivisen lähiluennan avulla. Tätä täydentää Alvar Aalto -museossa Jyväskylässä säilytettävä, aiemmin kielinäkökulmasta lähes huomiotta jäänyt aineisto. Tulos on synteesi kohdehenkilön kielellisestä repertuaarista ja kielellisistä resursseista, joka pohjaa moniääniseen kirjalliseen dokumentaatioon. Aineistoa luetaan kolmea pääteemaa silmällä pitäen: Aalto suomen ja ruotsin käyttäjänä, Aalto vieraiden kielten käyttäjänä sekä Aallon kielelliset kontekstit ja yhteisöt, erityisesti Artek ja Aallon arkkitehtitoimisto. Näihin kaikkiin sisältyy kielen valintaan, kielellisiin preferensseihin ja kielelliseen kompetenssiin liittyviä kysymyksiä, joiden avulla kuva monikielisestä Aallosta alkaa hahmottua ja tarkentua.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.h.sukunimi@jyu.fi

Kirjoittaja on pohjoismaisten kielten professori Jyväskylän yliopistossa.